

חויית אבהותם של גברים אלימים כלפי בת זוגם*

גיא פרל ועינת פלד

הספרות המתמקדת בחוייתם הרגשית והטובייקטיבית של אבות אגב הבנת האבהות בהקשרה הבין-אישי והחברתי-תרבותי מייצגת מגמה חדשה יחסית. ניתוח ביקורתי של השיח האקדמי בעניין אבהותם של גברים אלימים מראה כי הוא מאופיין בחשדנות ובעוינות, וחסרה בו היכולת לראייה רב-ממדית של גברים אלימים כאבות. המאמר מתאר מחקר שנועד להוסיף נדבך לגוף הידע הקיים באמצעות תיאור חויית אבהותם של גברים אלימים כלפי בת זוגם. שיטת המחקר שנבחרה היא איכותנית נטורליסטית בהשפעת הגישות הפנומנולוגית, הפמיניסטית והאינטראקציונית-פרשנית. הממצאים מבוססים על ראיונות עומק עם ארבעה עשר גברים שעברו טיפול במרכזים לטיפול ולמניעת אלימות. הממצאים מראים כי נקודת המוצא בחויית האבהות של המרואיינים היא רצונם העז להיות "אבות טובים" ככל יכולתם. ואולם, אל מול רצון זה פועלים כוחות פוגעים ומעכבים, פנימיים וחיצוניים, ביניהם הילדות האישית, מגבלות אישיות, חשיפת הילדים לאלימות וההורות המשותפת. בתגובה, רבים מהאבות מצמצמים את איכות הקשר שלהם עם ילדיהם כמו גם את תחומי אחריותם כלפיהם. חרף תהליכי צמצום אלו נותרת בגברים אלו כמיהה עזה לקשר קרוב וחסם. כתוצאה מתהליכים אלו כמה מהאבות חווים תהליכי צמיחה ואחרים נותרים עם תחושה מרה של כישלון והחמצה. הדיון בממצאי המחקר מתמקד בניתוח יחסי הגומלין בין מרכזיות האבהות בעולמם של הגברים, תפיסתם את "האבהות הטובה" ותפיסתם החיובית את אבהותם, ובבחינת הכוחות המעכבים את אבהותם של גברים אלימים ואת כמיהתם לקשר עם ילדיהם. בסיום מוצעים יישומים אפשריים של הממצאים להתערבות עם גברים אלימים.

חקר האבהות

הניסיון ללמוד על אודות חויית האבהות הוא חלק ממגמה חדשה יחסית בתחום מחקר האבהות, השמה דגש על הבנת האבהות והאבות ולא על הערכת תפקודם

* תודה לאבות שהתראינו למחקר זה; למרכזים לטיפול ולמניעת אלימות בנתניה, פתח תקוה והרצליה אשר עזרו באיתור המרואיינים; ל"עמותת אשלים", וכיחוד לשרה טוב ולד"ר שושנה גרינוולד על הסיוע החומרי והמקצועי בשלבים שונים של המחקר.

האבהי ומידת מעורבותם בחיי ילדיהם, כפי שהיה מקובל בעבר (Lamb, 2000; Marsiglio, Amato, Day, & Lamb, 2000; Marsiglio & Chohan, 2000). כך, למשל, עד תחילת שנות השמונים הסתמכו החוקרים אשר ביקשו ללמוד על אבהות בעיקר על דיווחים של האימהות (Lewis & O'Brien, 1987). כיום, עשרים שנה מאוחר יותר, הולכת וגוברת ההתעניינות בנקודת מבטם של האבות עצמם.

הניסיונות להבנת האבהות דרך עיני האבות נחלקים לשתי קבוצות עיקריות: מאמרים ומחקרים בהשפעת גישות נטורליסטיות כדוגמת הפנומנולוגיה והפוסט-סטרוקטורליזם ומאמרים ומחקרים בהשפעת תאוריית הזהות. הגישות הנטורליסטיות שמות דגש על ההיבטים הרגשיים והסובייקטיביים של האבהות, ולפיהן האבהות נתפסת כמבנה המתגבש ומתעצב ללא הרף אגב יחסי גומלין עם הסביבה ובהשפעת ההקשר החברתי-תרבותי (Lupton & Barclay, 1997; Marsiglio & Chohan, 2000; Marsiglio et al., 2000; Trowell, 2002). לעומת זאת, על פי תאוריית הזהות, המכונה גם אינטראקציה סימבולית מובנית, "אבא" הוא אחת מזהויות תפקיד רבות המרכיבות את תחושת העצמי ומסודרות באופן היררכי בעולם הפנימי בהתאם לבולטות ולמרכזיות הפסיכולוגית שלהן. שלא כמו בגישות הפנומנולוגיות הזהות ההורית נתפסת כקבועה, יציבה ומתמשכת (Fox & Bruce, 1999; Marsiglio & Chohan, 2000; Minton & Paseley, 1996).

בחינת ההקשרים החברתיים והאקדמיים שבהם מתקיימת ההתנסות האבהית מוסיפה ממד נוסף להבנת הכוחות המעצבים חוויה זו. על פי נקודת המבט הפוסט-סטרוקטורלית, הנחת המוצא היא שהשיח החברתי, התרבותי והאקדמי לא רק מתאר את האבהות אלא גם מעצב אותה (Lupton & Barclay, 1997). מנקודת מבט זו, אבהות היא מבנה חברתי הרגיש בייחוד להקשר שבו הוא מתקיים בהיעדר הגדרות חברתיות יציבות ומתמשכות לגביו (Doherty, Kouneski, & Erickson, 1996). נראה כי אבות חווים כיום מרחב תמרון גדל והולך בהבניית אבהותם אגב הסתמכות מועטה על דפוסי ישנים (Marsiglio & Chohan, 2000). לדוגמה, פלק (Pleck, 1984) אצל (Lamb, 1986) הבחין בארבעה תפקידים שונים שיועדו לאבות בהיסטוריה האמריקאית: מורה המוסר, המפרנס, מודל ללימוד תפקידי מגדר (גבריים), ו"האב החדש" הנתפס כשוויוני ומעורב בכל תחומי הטיפול בילדיו (Lupton & Barclay, 1997). כיום אין תיחום ברור בין ארבעת תפקידיהם ההיסטוריים של האבות, וכולם רלוונטיים במידה כזאת או אחרת. בשל ההתמודדות עם הגדרות מרובות אך לא מפורטות של התפקיד האבהי ועם דימויי אבהות אידיאלית הסותרים זה את זה, האבות עלולים לחוות בלבול, מצוקה וסתירות פנימיות (Lamb, 2000; Marsiglio et al., 2000). נוסף על כך האבות ניצבים כיום בפני מציאות חברתית מורכבת ומשתנה, שלה השלכות רבות על חווייתם. שינויים מהירים במבנה המשפחה וכיחסים בין המגדרים, ריבוי האבות החד-הוריים, עליית חלקם של אבות בטיפול בילדים ושל

נשים בכוח העבודה לצד עליית מספרם של האבות שאינם משמורנים או מנותקים מילדיהם הובילו אף הם לדיפוזיות של הנורמות ביחס לאבהות. שינויים אלו הגבירו את העניין שמעוררים אבות ואבהות בקרב אנשי מקצוע וחוקרים וביססו את ההנחה שניתן להבין אבהות לעומקה רק בהקשר המסוים שבו היא מתקיימת (Lamb, 2000). לופטון וברקלי (Lupton & Barclay, 1997) בחנו כיצד האבהות מעוצבת בשיח האקדמי. לדבריהם, האבהות מתוארת מפרספקטיבה מרוחקת ופתולוגית. אבות ממוקמים במחקר כ"משתנים" המשפיעים על ילדיהם. ההיבטים הרגשיים והמענגים של האבהות כמעט ונעדרים מן השיח המקצועי. הדיון ברגש נעשה בהקשר לקושי להסתגל לתפקיד הורי או לקושי להביע רגש. דורטי (Doherty, 1991) אצל Hawkins & Dollahite, 1997) כינתה גישה זו בשם "פרדיגמת הליקוי". התבוננות באבהות מתוך פרדיגמה זו מעלה מגוון עצום של ליקויים המובנים באבות ובאבהות כתפקיד חברתי. אלו מתארים נכונה אבות רבים, אך אינם מתאימים לרבים אחרים. פרדיגמת הליקוי באה לידי ביטוי בספרות על אודות התרבות הדלה של האבהות, טבעם הבעייתי של גברים ואבות (לא מודעים, מנותקים רגשית וכיוב') וחוסר מעורבותם של אבות בחיי הבית (Hawkins & Dollahite, 1997). היבט נוסף של פרדיגמה זו הוא הגישה ה"מטריצנטרית" (matricentric) (Phares, 1996 in Doherty, Kouneski, & Erickson, 1996) שלפיה האימהות משמשת אמת-המידה להורות טובה.

אל מול פרדיגמת הליקוי ניצבות מגמות חדשות המנסות להבין את האבהות בתוך ההקשר החברתי שבו היא מתקיימת, ובתוך כך להכיר בייחודיות תפקידם של האבות. דוגמה למגמה זו ניתן לראות בהתרבותם של מחקרים הפונים אל האבות עצמם כדי להתחקות אחר חוויותיהם, בהכרה הגוברת בקרב פסיכולוגים התפתחותיים במורכבותו של הקשר אב-ילד ובחשיבותו (Marsiglio et al., 2000) ובהרחבת המושג "מעורבות אבהית" באמצעות הכללת אחריותו של הורה כלפי ילדיו גם כאשר הוא אינו עוסק בטיפול ישיר בהם או אינו נמצא בקרבתם אגב הכרה בשונות אישית ובין-תרבותית (Lamb, Pleck, Charnov, & Levine, 1987; Palkovits, 1997 in Marsiglio et al., 2000).

גישת "האבהות המפרה" (generative fathering) היא הביטוי המובהק ביותר לתהליכי השינוי שחלו בתפיסת האבהות בשנים האחרונות. גישה זו מציגה את עצמה כאנטי-תזה לפרדיגמת הליקוי, והיא צמחה מתוך ביקורת עליה ודאגה מנוקיה. אנשי גישת "האבהות המפרה" סבורים שהתבוננות באבהות מתוך פרדיגמת הליקוי ונגזרותיה איננה מאפשרת הבנה של אבות ולא תוביל אבות אל עבר תהליכי שינוי וצמיחה. קבלה והבנה של איכויותיהם הבסיסיות, כוחותיהם, רגשותיהם, שאיפותיהם ועמדותיהם של אבות נראית כנקודת המוצא לתהליך שינוי כלשהו (Hawkins & Dollahite, 1997). הגישה מאמצת נקודת מבט חיובית על אבות ואבהות כדי להבין אבהות ולהעריכה אגב הבנת ייחודיותה, מורכבותה ורגישותה להקשר שבו

היא פועלת. ההנחה היא כי לאבות יש באופן בסיסי את הציווי האתי ואת הרצון להתחייב, לבחור, ליצור, לחנך, לדאוג, לשנות, להתקשר ולתקשר כל זאת למען הדור הבא. גישת "האבהות המפרה" מתקיימת בארבעה תחומים עיקריים: עשייה בתחום האתי, ארגון משאבים אחראי, עשייה התפתחותית ועשייה בתחום היחסים הבין-אישיים (Dollahite, Hawkins, & Brotherson, 1997; Hawkins & Dollahite, 1997; Palm, 1997). כמה מחקרים תומכים בגישה זו ומאששים את הנחות היסוד החיוביות שלה (Gerson, 1997; Snary, 1993).

אבהותם של גברים אלימים כלפי בת זוגם

מעטים המחקרים שהתמקדו ישירות במאפייניהם של גברים אלימים כאבות, ועולה מהם תמונת אבהות קשה ובעייתית. אחד ההיבטים נוגע למאפיינים האישיים וההתנהגותיים שלהם. אבות אלו נמצאו נוקשים וסמכותיים (Bancroft & Silverman, 2002), אינם מעורבים בחיי ילדיהם ונעדרי אחריות כלפיהם (כולל אי-מודעות לנזקי האלימות) (Holden & Ritchie, 1991; Sternberg et al., 1994), ממוקדים בעצמם ורכושניים כלפי הילד (Ayoub, Grace, Paradise, & Newberger, 1991), מניפולטיביים (Bancroft & Silverman, 2002; Vock, Elliot, & Spironello, 1997), נוטים להשתמש רבות בטכניקות שליטה שליליות, כגון ענישה פיזית, ואינם מביעים חיבה פיזית (Holden & Ritchie, 1991). כמו כן תוארו מאפיינים שליליים שונים של אבהות גברים אלימים בהקשר לתהליכי גירושין, והבולט בהם הוא התייחסותו של האב אל ילדיו כאל ערוץ וכלי להמשך ניסיונות השליטה שלו בחייה של אשתו (Bancroft & Silverman, 2002; Geffner & Pagelow, 1990; Harne & Radford, 1994; Hester et al., 1994; Hooper, 1994; Saunders, 1994; Vock, Elliot, & Spironello, 1997).

היבט נוסף של מאפייני אבהות אצל גברים אלימים נוגע לאופנים שבהם הם פוגעים בילדיהם ומסכנים אותם. ראשית, קיימת חפיפה ניכרת בין אלימות כלפי נשים לאלימות כלפי ילדים. שיעור החפיפה נע בטווח של 30–60 אחוזים במחקרים שונים (Edleson, 1999). נראה כי ככל שעולה תדירות האלימות כלפי האישה ועצמתה, עולה הסבירות שהגבר האלים או האישה נפגעת האלימות יכו את הילדים (Edleson, 1999; Morley & Mullender, 1994). מידה מסוימת של חפיפה קיימת אף בין אלימות כלפי האם להתעללות מינית של האב בילדיו (Goddard & Hiller, 1990) (in McGee, 1997; McCloskey & Figuerdo, 1995). שנית, עצם חשיפתם של ילדים לאלימות כלפי אמם מהווה התעללות בהם (Peled, 2000). החשיפה לאלימות גורמת

לילדים אימה ופחד, יוצרת בבית אווירה בלתי יציבה ורוויית סכנות מוחשיות לשלומם, וחושפת אותם לדמות חיקוי והזדהות המפגינה התנהגות צרה, נוקשה, הרסנית, אלימה ואנטי־סוציאלית (Haddix, 1996; Peled & Davis, 1995; Saunders, 1994). ילדים החשופים לאלימות אביהם כלפי אמם נוטים לפתח הפרעות התנהגות (הן מוחצנות והן מופנמות) יותר מן האוכלוסייה הכללית. ילדים החשופים לאלימות וגם סובלים מהתעללות ישירה עלולים לפתח הפרעות מוחצנות בשיעור גבוה עוד יותר ממי שנחשפו לאלימות בלבד (Margolin, 1998). שלישיית, אבות אלימים הפוגעים באם ילדיהם מחלישים את דמותה בעיני הילדים ואת יכולתה לתפקד כאם. הפגיעה וההחלשה מתקיימת בשני מישורים: האחד כפועל יוצא של האלימות. האלימות פוגעת בכוחותיה וביכולותיה הפיזיים והנפשיים של האם וביכולתה לתפקד כאם (Holden, Stein, Ritchie, Harris, & Jourliles, 1998; Levendosky & Graham, 1998). השני, פגיעה מכוונת באימהות. גברים מכים עשויים לתקוף ישירות את אימהות האישה באמצעות לעג להורותה, ערעור על סמכותה ההורית, הסתת הילדים כנגדה וכדומה (Bancroft & Silverman, 2002).

הספרות על אבות אלימים כלפי בת זוגם ממוקדת כולה במאפייניהם הבעייתיים ובתפקודם הלקוי. מגמה זו המאפיינת את ההתייחסות לאבות בכלל מוצדקת במידה רבה גם לנוכח התנהגותם המתעללת של אבות אלו. ואולם, אפשר שההתייחסות אל אבהותם של גברים אלימים לוקה בחד-ממדיות, בניכור ובהכללות גורפות. למשל, הניסיון ללמוד על אבהותם של גברים אלימים מתוך מאפייניהם הכלליים המתוארים בספרות, גם אם מתבקש, בעייתי בעינינו. חלק ניכר מהספר הראשון והיחיד כיום על אבהות של גברים אלימים (Bancroft & Silverman, 2002) נכתב בגישה זו. הכותבים שרטטו פרופיל של גברים אלימים (מרוכזים בעצמם, רכושניים, מבבלים בין אהבה לאלימות, מניפולטיביים ועוד) כפרופיל של הורותם. הם איששו את הפרופיל ההורי שנוצר מתוך ניסיונם הקליני עם אבות מכים ובמידה פחותה ובאמצעות שימוש בספרות המקצועית המעטה ובמחקרים המצומצמים שנעשו בתחום. דמות האב העולה מספר זה קשה וטורדת מנוחה. הגם שיש חשיבות רבה בהפניית תשומת הלב אל קיומם של כל אותם מחזות הוריים אפלים המתגלים לעתים באבהותם של גברים אלימים, אנו מציעים כי קיימת בעייתיות בהתבססות על הפרופיל הפתולוגי של הגבר כנקודת המוצא לבניית הפרופיל ההורי שלו. גם השונות הרבה הקיימת בין גברים אלימים (Holtzworth-Munroe & Stuart, 1994; Johnson & Ferraro, 2000) מחייבת התייחסות מעמיקה ומבוססת יותר אל מאפייניהם כאבות.

מכאן שהניסיון ללמוד על חזויית האבהות מתוך הספרות בתחום מעלה כמה נקודות. שינויים מהירים במבנה המשפחה ובהגדרת תפקידם עשויים להוביל אבות לחזויה של מבוכה ובלבול; אבות נאלצים להיאבק על בניית זהות וקבלת הכרה אל מול אידיאלים חברתיים בלתי יציבים ומלאי סתירות; השיח בנושא האבהות הוא

ברובו שיפוטי ומתמקד בליקוייהם של אבות; גישות עדכניות מכירות בבעייתיות המתוארת ופועלות לשינוי פני הדברים באמצעות פיתוח התייחסות למורכבות תפקידו של האב, הבנתו בהקשרו והאזנה לקולם של אבות; בעייתיות דומה מופיעה בספרות העוסקת באבהותם של גברים אלימים. בספרות המקצועית נעדר כל ניסיון לתאר את חוויית האבהות של גברים אלימים. למעשה, לא נתקלנו בכל ניסיון לפנות אל אבות אלו כדי ללמוד מהם על אבהותם. אבהותם מתוארת באמצעות מאפייניה השליליים, הדרכים שבהן הם פוגעים בילדיהם והבעייתיות שלהם כהורים בתהליך גירושין. זהירות ואף חשדנות הן מחויבות המציאות כאשר מדובר באבות אלו. הורותם לקויה מעצם היותם אלימים כלפי אם ילדיהם, ואכן נשקף מהם סיכון לילדיהם. ואולם, יש לזכור את היבטיה הבעייתיים של ההישענות על פרדיגמת הליקוי. לצד הידע הקיים נדרשת הבנה מעמיקה ומורכבת של חווייתם כאבות. הידע הקיים על אודות גברים מכים כאבות מסייע לנו רבות להישמר מפני פגיעתם, אך הוא אינו עוזר לנו להבינם ובוודאי שאינו מסייע לנו ליצור עמם קשר שיביא לתיקון הליקויים בהורותם ולטובתם ולטובת בנות זוגם וילדיהם.

המחקר

שיטת המחקר

המחקר ניסה להבין מהי חוויית האבהות של גברים אלימים כלפי בת זוגם ומהם הכוחות והתהליכים הפנימיים התורמים לעיצובה של חוויה זו. לכן נבחרה שיטת מחקר איכותנית נטורליסטית (Denzin & Lincoln, 1994; Patton, 1990). חוויית האבהות אצל גברים אלימים היא נושא למחקר רחב ורב-ממדים, בעל מאפיינים וגוונים שלא נחקרו עד כה. לכן, רצינו להגיע לתיאור ראשוני רחב וכולל ככל הניתן של חוויית האבהות, על ממדיה השונים. כמו כן, רצינו שממצאינו יוכלו להיות לעזר לאנשי מקצוע בתחום. המחקר האיכותני מתאים בייחוד למטרות אלו בהפיקו תמונה מעמיקה, מורכבת ודינמית של המציאות הנחקרת.

המחקר הושפע גם מהגישות הפנומנולוגית, הפמיניסטית והאינטראקציונית-פרשנית אשר פעלו במשולב עם השקפת עולמם של החוקרים.

מחקר פנומנולוגי מבקש להיכנס לשדה ההכרה של המשתתפים בו ולבחון כיצד הם חווים, חיים ומציגים התנסות מסוימת. על פי תפיסה זו, להתנסות האנושית משמעות בעבור מי שחוהה אותה, הקודמת לכל פרשנות או תאוריה, והיא נתפסת כמקור משמעותי ותקף של ידע (Mustakas, 1984). כל הבנה אובייקטיבית נשענת על

תפיסה סובייקטיבית. מטרת המחקר היא להגיע לליבת המשמעות של ההתנסות בעבור המתנסה (Creswell, 1998).

המחקר הפמיניסטי כולל בתוכו זרמים וגישות שהמשותף להם היא מחויבות ראשונית אידיאולוגית ללחום לקידום אינטרסים של נשים ולאיסוף ידע עליהן כדי להשמיע את קולן, לשפר את חייהן ולהעצימן (Reinhartz, 1992). כל מחקר שמטרתו להבין את הדיכוי הנשי עשוי להיות מחקר פמיניסטי. מכאן, שגם גברים עשויים לעמוד במרכזו של מחקר שכזה. למשל, יש צורך לבחון את הקשר שבין ההבניה של הגבריות ותפקודם של גברים לבין דיכוי נשים וילדים (Kelly, Burton, & Regan, 1994). אלימות גברים כנגד נשים היא היבט של תהליכים חברתיים רחבים אשר במרכזם החלשה של נשים ושליטת זכויותיהם לשם שימורה של שליטה גברית. על כן, אין להתייחס לגברים אלימים כלפי בת זוגם שלא מתוך ההקשר החברתי שבתוכו מתקיימת תופעת האלימות וללא מחשבה על קרבנותיהם.

התייחסות פנומנולוגית טהורה להתנסותם של גברים אלימים עלולה לגרום לטשטוש קיומה של הבעיה החברתית ולמחיקה סמלית של הקרבנות. מתוך כך, החלטנו לנקוט במחקר זה בגישת האינטראקציוניזם הפרשני (Denzin, 1989) שאפשרה לנו לשלב את הגישה הפנומנולוגית עם ההיבט הפרשני-חברתי כמתבקש מהגישה הפמיניסטית. על פי גישה זו, המחקר מתמקד בחוויות החיים המעצבות את המשמעות שאנשים נותנים להתנסויותיהם אגב דגש על יחסי הגומלין בין האדם לסביבתו החברתית. מטרת הפרשנות היא להאיר את התופעה הנחקרת בהקשרה הרחב כדי לחשוף מרכיבים היסטוריים, תהליכיים ואינטראקציוניים.

זאת ועוד, הושפע המחקר ממאפייני החוקרים (Denzin & Lincoln, 1994; Lincoln & Guba, 1985). החוקר הראשי הוא בעל ניסיון רב בטיפול בגברים אלימים בגישה הממזגת מרכיבים דינמיים ופמיניסטים: מחד גיסא, היכרות עם עולמם הפנימי של הגברים ומודעות למורכבותו הרבה, ומאידך גיסא, מודעות לבת הזוג ולפגיעה בה. גישה טיפולית שכזאת דורשת אחיזה בשני קצותיו של חבל ארוך. בקצהו האחד קבלה מלאה, הכלה, לעתים אהבה, ובקצה האחר שלילה מוחלטת של ההתנהגות האלימה ותמיכה בקרבן. הניסיון לאחוז בשני קצותיו של החבל ניכר אף הוא בעיצובו של המחקר.

אוכלוסיית המחקר והמדגם

אוכלוסיית המחקר שנבחרה הייתה מטופלים ממרכזים לטיפול ולמניעת אלימות במשפחה. אוכלוסיית הגברים המטופלים במרכזים היא מגוונת מבחינת מאפייניהם האישיים של הפונים, נסיבות פנייתם או הפנייתם, סוג אלימותם ועצמתה. לכן אוכלוסיית המחקר הוגדרה כגברים אלימים, מטופלי המרכזים, אשר הצהירו כי

במהלך השנה האחרונה נקטו בדפוס של התנהגות אלימה, פיזית, רגשית או מינית כלפי בת זוגם ואשר מטפליהם במרכז מגדירים אותם כאלמים, אבות לילדים, שולטים בעברית ובעלי יכולת מילולית סבירה.

לאחר קבלת האישורים הדרושים מנציגי משרד הרווחה וממנהלות המרכזים, הועברו אלינו שמות של גברים שהביעו את הסכמתם לשמוע על המחקר. בפנייה טלפונית ניתן הסבר ראשוני על המחקר ונקבע מפגש לשם קבלת הסכמה מדעת וריאיון.

סך הכול רויאיונו ארבעה-עשר גברים, שהם כ-60% מהגברים שאליהם פנינו טלפונית. הסיבות לאי-השתתפות היו מגוונות, ביניהן קשיים טכניים וחוסר נכונות לדון בנושא. גיל המשתתפים נע בין 35 ל-48. עשרה משתתפים היו נשואים, שלושה היו גרושים או פרודים ולא גרו עם ילדיהם ואחד היה רווק. מספר ילדיהם נע בין אחד לשלושה, וגיל הילדים נע בין 3 ל-23.

איסוף הנתונים וניתוחם

הנתונים נאספו באמצעות ריאיון עומק חצי מובנה בעזרת מדריך ריאיון (Patton, 1990) שפיתחו החוקרים על סמך סקירת הספרות וניסיונם המקצועי. במדריך מופיעים הנושאים האלה: פעילות הגבר כאב, תפיסותיו את אבהותו, תפיסתם של בת זוגו וילדיו אותו כאב, חווייתו כאב והתייחסותו לקשר בין ההורות לאלימות.

הראיונות התקיימו בין החודשים נובמבר 1999 ליולי 2001. כל ריאיון ארך כשעה וחצי עד שעתיים. רוב הראיונות התקיימו בבתיהם של האבות, ומקצתם במשרדי המרכז לטיפול ולמניעת אלימות, בהתאם להעדפת המרואיינים. האווירה בתחילתם של מרבית הראיונות אופיינה במידה רבה של זהירות ואיפוק רגשי, אולם במרבית המקרים גברה הפתיחות של המרואיינים עם התפתחות הריאיון. הראיונות תומללו במלואם, כולל התייחסות לביטויים לא מילוליים, ובתוך כך הושמטו פרטים מזהים. הממצאים נותחו באמצעות ניתוח תוכן לפי התהליך שהציע דנזין (Denzin, 1989) בגישת האינטארקציוניזם הפרשני. תהליך זה נע מפירוק הראיונות לתמות לתהליכי הרכבה מחדש של החוויה האבהית, ומדגש על תיאור החוויה לניסיון פרשני יותר להבינה ולהבנותה.

סטנדרטים להערכת איכות המחקר

בהתחשב בקריטריונים שהציע דנזין (Denzin, 1989) להערכת איכותם של חומרים פרשניים ננקטו הצעדים האלה: תיאור עשיר ומפורט של חוויות החיים של המשתתפים הכולל רבדים, כגון משמעות, מחשבות, רגשות ופעולות, התייחסות לממד ההתפתחותי של החוויה, התייחסות ליחסי הגומלין של האבות עם סביבתם,

שימוש בידע קודם על אבהותם של גברים אלימים ותיאור הממצאים באופן קוהרנטי ורלוונטי להקשרם.

בעקבות לינקולן וגובה (Lincoln & Guba, 1985) ננקטו צעדים לחיזוק אמינותם של הממצאים ויכולת ההעברה שלהם, ואלו הם: ניסיון ליצור עם המרואיינים קשר המבוסס על אמון ודיאלוג ממושך, מעמיק ואוטנטי כדי להתגבר על הטיות אשר מקורן בשטחיות או ברצון לריצוי חברתי; לא רואיינו גברים המוכרים לחוקר הראשי כדי למנוע השפעה של תפיסות מוקדמות ודפוס יחסים קודם; "דיבוב ובקרת עמיתים" התקיימו בין המחקרים באופן שוטף בכל שלבי הניתוח; במסגרת זו עובדו נושאים הקשורים למפגש בין המחקר לעולמם האישי של החוקרים, בייחוד ביחס לחזויית ההורות האישית שלהם והשפעתה האפשרית על המחקר; ההישענות על שתי תאוריות מעצבות (פנומנולוגית ופמיניסטית) תומכת במניעת הטיות שמקורן תאורטי; כדי להגביר את יכולת ההעברה של הממצאים נעשה מאמץ לתת תיאור מפורט של תהליך המחקר והקשרו. (לפירוט נוסף של שיטת המחקר ראו פרל, 2003).

נראה כי המחקר עומד בקנה המידה העיקרי להערכתו של מחקר פמיניסטי – יש בו פוטנציאל להנעתם של תהליכי שינוי חברתי לשיפור מצבן של נשים. הבנת חזוייתם של גברים אלימים עשויה להוביל ליכולת טובה יותר של אנשי מקצוע לסייע להם באופן שיקדם את הורותם, מחד גיסא, ויצמצם את נזקיה האפשריים, מאידך גיסא. מגמה זו עשויה להיטיב את מצבן של נשים נפגעות אלימות הנפגעות גם כתוצאה מן הליקויים באבהותם של אבות ילדיהן. כדי להגביר את השפעת המחקר בכיוון זה נעשה מאמץ להפיץ את ממצאי המחקר בקרב אנשי מקצוע שלהם נגיעה להורותם של גברים אלימים, כדוגמת פקידי סעד ואנשי טיפול במרכזים לטיפול ולמניעת אלימות ובשירות בתי הסוהר.

שמירה על סטנדרטים אתיים

העיסוק בחזויית אבהותם של גברים אלימים מורכב מבחינה אתית. בעוד שנזקקנו לאמפתיה כדי שנוכל להאיר את חזוייתם, להתמקד בהם ולהבינם, עוררה בנו אלימותם כלפי בנות זוגם וילדיהם ביקורת וכעס. מחקר אשר מתקשה לאזן בין שתי המגמות עלול להפוך למחקר פוגע (Peled & Leichtentritt, 2002). יצירת אינטימיות עם מרואיינים באמצעות שיחה על נושא רגיש וקרוב ללבם לשם ניתוח ביקורתי ומרוחק של חזוייתם אינה אתית. לעומת זאת, יש פגם אתי בהשמעת קולם של גברים אלימים תוך התעלמות מפגיעתם בילדיהם ובבנות זוגם. לכן בחרנו להתייחס אל הגברים האלימים כאל פגיעים ופוגעים ברזומנית. הגדרנו בגלוי את משתתפי המחקר כגברים אלימים והקפדנו לראיין גברים המכירים בהתנהגותם האלימה כלפי בת זוגם. כמו כן, השתמשנו בנקודת המבט הפמיניסטית שלנו במהלך

ניתוח הממצאים, כתיבתם והדיון בהם כדי להאיר ולחדד את האלימות ופגיעותיה. בה בעת השתדלנו לצמצם את פגיעתו האפשרית של המחקר במשתתפים. ראשית, נמנענו מהצגה חד-ממדית של בעיות וחולשות והקפדנו להבחין בקיומם של כוחות. שנית, השתמשנו בממצאי המחקר לפיתוח התערבות טיפולית בעבור האבות. שלישית, השתדלנו להקל ככל הניתן על הנטל הרגשי הכרוך בקיום הריאיון באמצעות יחס חם ואמפתי למרואיינים, כבוד והכרת תודה כלפיהם והימנעות מביקורת. כמו כן דאגנו כי לכל מרואיין החפץ בכך יוצע מענה טיפולי לאחר הריאיון. לבסוף, הקפדנו על וולונטריות מלאה של ההשתתפות במחקר. הבהרנו היטב לכל אחד מן הנחקרים במה כרוכה ההשתתפות, אילו השלכות רגשיות עשויות להיות לה, ואילו נזקים עשויים להיגרם לו כתוצאה מן המחקר, אם יביא לידיעתנו מידע על פגיעה חמורה בילדיו. הדברים נוסחו כחווה ונחתמו בינינו לפני קיום הריאיון. גם מסיבה זו נמנענו מלראיין גברים המוכרים לחוקר הראשי כמטופלים שאולי יתקשו לסרב לבקשת ההשתתפות במחקר.

ממצאים

בלב ממצאי המחקר מוצג תהליך מורכב המתאר את הדרמה של אבהות הגבר האלים. כוחות מקדמי אבהות פועלים אל מול כוחות מעכבים מרובים, פנימיים וחיצוניים. כתוצאה מכך מתחוללים תהליכי נסיגה וצמצום המותרים באבות כמיהה עזה לקשר עם ילדיהם, שהיא לעתים בלתי ממומשת. בעבור רוב האבות שראיינו אין המדובר בתהליך ליניארי, אלא ביחסי גומלין מורכבים בין הכוחות השונים. להלן נציג את הכוחות ואת התהליכים בזה אחר זה – האב הטוב, מגבלות וצללים, האב המצטמצם והאב הכמה לקשר – ולאחר מכן נביא את שני הכיוונים – החמצה וכישלון או צמיחה – שאליהם עשויה להתפתח אבהותם של הגברים לנוכח הכוחות והתהליכים שהוצגו.

האב הטוב

בבסיס התייחסותם של הגברים אל האבהות ואבהותם עמדה תפיסה חיובית נחרצת. הם תפסו את האבהות כאחד ממרחבי החיים החשובים ביותר, אם לא החשוב שבהם. בהתאמה, הם תפסו את עצמם כאבות טובים. בחרנו להתחיל בתיאורה של התייחסות זו מאחר שאנו רואים בה את נקודת המוצא הפנימית של האבות בהתבוננותם באבהותם.

חשיבות האבהות

אבות רבים ציינו כי האבהות מעניקה משמעות לקיומם, תכלית למאמציהם. האופן שבו הם תיארו את מידת חשיבותה של האבהות מלמד על העצמה הטוטלית של תחושותיהם. מן התפיסה הטוטלית הזאת נגזרת תחושת מחויבות רבה כלפי הילדים וכלפי התפקיד האבהי:

החיים שלי זה הילדים. תכלס' זה הילדים. אתה חי בשביל הילדים. הכול בשביל הילדים, הכול נטו בשביל הילדים. הכול הילדים. (גדעון)

זה זרע מזרעך, דם מדמך, נפש מהנפש שלך. זה משהו, זה משהו שנתנו לך מלמעלה מתנה. מתנה גבוהה. ואתה חייב לתת לה את הכול, ולטפל בה ולגדל אותה ולשמור עליה הכי טוב שאפשר. (זאב)

כפי שהציע חיים, בקשר עם הילדים גם טמון הפוטנציאל לתחושת אושר: ברגע שאני פותח את הדלת של הבית והילדה מסתכלת עלי ומתחילה לחייך ולצחוק חיוך גדול, והיא פתאום נעמדת או זוחלת לכיוון שלי, במהירות, והיא רוצה שאני פתאום ירים אותה לגובה, זה דבר הכי כיף בעולם. זה דבר שגורם לבן אדם אושר, אושר. (חיים)

“אב טוב” המתבונן בילדיו המאושרים ככתכלית מאמציו חש לרגע כי יש משמעות לחייו.

הכניית האבהות

בראיונות ניתן היה להבחין במרכיבים שונים שבהם השתמשו הגברים להכניית דמותם כאבות טובים. נקודת המוצא הייתה תפיסתם החיובית את עצמם. בהמשך תוארו מאפיינים או תפקודים שמהם מורכבת, לתפיסתם, אבהותם הטובה. אלו כללו סיפוק צרכים חומריים, הגנה, חינוך ויצירת קשר חם עם הילדים. ברוח תפיסות מסורתיות של אבהות, תפקידו של האב כמפרנס, כמספק צרכים חומריים, בלט מעל מרכיביה האחרים של האבהות הטובה. רוב הגברים שעמם שוחחנו התייחסו בהרחבה למרכיב זה. הרושם שנוצר היה שרק לאחר סיפוק משיביע רצון של הצרכים החומריים, האב יכול להתפנות למרכיבים הנוספים. לדוגמה, התייחסותו של חיים לאהבה שחש כלפי ילדתו נובעת מתוך תיאורו את עצמו כמי שמספק לה את כל מחסורה, ולא להפך:

האחריות היא אדירה. אדירה. אתה צריך לדאוג לכל מחסור של הילד. אתה לא יכול להגיד תשמע, אני לא הולך לקנות חיתולים. אין כזה דבר. אתה צריך לדאוג שיהיה הכול, אם זה גבינות לתינוקת, אם זה תוספים, אם זה חיתולים, אם זה משחות, אחריות גדולה, אהבה. אני תמיד הייתי בן אדם אוהב, אבל למדתי לאהוב הכי הרבה בעולם באמצעות הילדה. (חיים)

האבות תיארו את עצמם גם כשומרים ומגנים על ילדיהם. הצורך לשמור ולהגן הוצג על רקע התפיסה שהעולם מחוץ לבית הוא מקום רווי סכנות ומאיים. זאת ועוד, האבות הזכירו את המישורים השונים שבהם הם פועלים באופן מחנך ומעצב – השפעה על עולמם הרגשי של הילדים, עיצוב דמותם וערכיהם ודאגה להשכלתם ולידיעותיהם. הממד החינוכי העיקרי שאליו התייחסו רוב האבות היה הצורך להציב גבולות להתנהגות הילדים ובקשותיהם. כל האבות שעמם שוחחנו תפסו אב טוב כאב המצליח להציב גבולות שכאלו. ואולם, רבים מן האבות שיתפו אותנו בקושי שיש להם לעשות זאת. לבסוף, "האב הטוב" נתפס כאב הנמצא בקשר חם ותדיר עם ילדיו. תפיסה זו, ברמתה האידיאלית, משותפת לכל הגברים שעמם שוחחנו.

לסיכום, הגברים האלימים כלפי בת זוגם שראיינו הציגו את עצמם כאבות טובים. התרשמנו כי בהבניית דמותו של "האב הטוב" שימשו בערוביה תפיסתם האידיאלית של הגברים את האבהות ואת עצמם ותיאורים ממצאות חייהם. כמה תיאורים, גם כאלו המשקפים נאמנה את המציאות, הוצגו בפנינו כמעין "כרטיסי ביקור". מעבר לאותו הכרטיס השתרעה מציאות מורכבת יותר. רבים מן האבות, כפי שיתואר בהמשך, תיארו גם ליקויים וקשיים מרובים, אך אלו תוארו כסטייה מנקודת המוצא של אבהותם הטובה. חלקים מאותו "אב טוב" נמצאו להערכתנו, במידה זו או אחרת, בכל אחד ממרואיינינו. ואולם, אל מול הרצון להיות אב טוב ואל מול המשמעות העצומה המיוחסת לאבהות פעלו כוחות מגבילים ומכבידים.

מגבלות וצללים

רצונם של המרואיינים להיות "אבות טובים" נתקל במגבלות ובקשיים פנימיים וחיצוניים. צללים מן ההווה ומן העבר ליוו אותם. תחילה נבחנת השפעת ילדותם על אבהותם, בהמשך מתוארות המגבלות שהאבות ייחסו לעצמם, ולבסוף מובאים שני גורמים שהטילו צל כבד על אבהותם – חשיפת הילד לאלומות והזוגיות שבה חיו.

הילדות האישית

בראיונות התייחסו הגברים לילדותם בהרחבה, ובתוך כך הדגישו את הקשר בינם לבין אביהם. במרבית המקרים תמונת הילדות שעלתה מדבריהם מורכבת ורב-פנים. הילדות הותירה בהם משקעים שעמם צריך היה להתמודד, וחסכים שצריך היה למלא בתהליך הפיכתם לאבות. מרואיינים בודדים בלבד התייחסו אל ילדותם, ובייחוד אל דמות אביהם, כאל מקור השראה וכוח בעבורם כהורים.

דמות אב כמעט אחידה עלתה מדבריהם של מרואיינים רבים. המאפיין המרכזי והבולט ביותר של אבותיהם היה היעדרותם המרובה מן הבית ומחיייהם של ילדיהם,

בדרך כלל עקב שעות עבודתם המרובות. הגברים נמנעו מלהביע כעס על הדבר או לשפוט אותו, אך כמיהה לאב קרוב וזמין יותר ניכרה בדבריהם. הכמיהה אל האב מובנת גם לנוכח שני מאפיינים מרכזיים נוספים ששבו וחזרו בתיאוריהם. מאפיין אחד הוא היות אבותיהם אבות מרוחקים, קשים ועצורים מן ההיבט הרגשי או, כפי שביטא זאת אחד המרואיינים, "אב קשה ברזל". מאפיין אחר הוא מעורבותם המינימלית של האבות בחיי הילד ובטיפול בו:

היה חסר את ה... את הלשבת לדבר... בוא תשאל אותי איך היה לי בבית ספר איך היה, מה הוא לא יכול לעשות את זה? הוא עבד מאוד קשה, גם הוא היה בא הביתה גמור והיה מתקלח וזה והיה ישן, היה גמור, כדי שלא יחסר לנו כלום. (גל)

למרות נוכחותם המעטה של האבות בבית היא נתפסה ככוחנית וכשלטת. שני אבות תוארו גם כאלימים, אם כי לא היה זה תיאור שכיח:

הוא לא היה אתי הרבה, אבל יום שבת הוא נתן לי סטירה, שסוף סוף בשבת הוא בכיתי, אם פעם בשבוע אתה בכיתי, ופעם בשבוע אתה נותן לי סטירה, ילד קטן מקבל סטירה אז זה כואב. (גדעון)

שני אבות בלבד תוארו כאבות חמים כלפי ילדיהם. ואולם, גם אבות אלו תוארו כנעדרים. את החום והקרבה העניקו ברגעים המועטים כשהדבר התאפשר. לעומת ההתייחסות הנרחבת של הגברים אל דמות אביהם, ההתייחסות לאמם הייתה מועטה. האם הוזכרה בדרך כלל בשולי תיאור האב, כמי שגידלה אותם וטיפלה בהם בהיעדרו של האב.

נראה כי לדמות אביהם הייתה השפעה מכרעת על אבהותם של הגברים. רובם תיארו מעין דיאלוג פנימי שהם מקיימים כאבות עם אביהם. תכליתו של הדיאלוג, בכל המקרים, הוא שיפור אבהותם. נראה כי יש לראות בעצם קיומו עדות נוספת לחשיבות שהם ייחסו לאבהותם ולמאמצים המושקעים בה. במסגרת דיאלוג פנימי זה פועלים שני כוחות: הרצון להיות שונה או "הפוך" והרצון להידמות לאב וללכת בדרכיו, כפי שמדגימים דבריהם של דני ואיל:

אני אבא שונה. אני יודע מה לא אהבתי ואת זה אני לא עושה. זה קודם כל לא אהבתי את הריחוק, לא אהבתי את חוסר הסבלנות. לא אהבתי את זה שכשהייתי צריך אותו הוא לא היה נגיש. אני דואג שאני אהיה כל הזמן ליד הילדים. זאת אומרת, לא אהיה רחוק מהם בקטע שהם מגיעים היום בארבע אחרי צהרים ואני אגיע בשמונה בערב. (דני)

אני לומד איך עושים את הדברים, ואני מסתכל על אבא שלי ואני מסתכל על אבותינו הקדושים ועל הדרך ארץ, ואני לומד איך ומה צריך לעשות. (איל)

מורכבות רבה כרוכה בנקודות המפגש בין הרצון להיות דומה לאב לבין הרצון להיות שונה ממנו. לעתים הגברים ניסו לשמר חלקים מסוימים של אביהם, אך לנהוג במהופך לחלקים רבים אחרים שלו. לדוגמה, גברים אשר הבליטו את שונותם כאבות מאביהם עדיין ראו מופת לחיקוי בדאגתו המלאה של האב לכל מחסורם שהייתה כרוכה בהיעדרות כמעט מלאה מהבית ומחיייהם.

לסיכום, ילדותם של הגברים הוצגה כבעלת תפקיד מכריע בעיצובם כאבות. הילדות לא הוצגה, בדרך כלל, כמקור להשראה ולכוח אלא הותירה חסכים, כמיהה ורצון לשינוי. דבריו של ברוך מצביעים על הבלבול ועל המבוכה של מי שחש שילדותו והוריו לא הכינו אותו לקראת אבהותו. הוא ידע היטב מה אינו רוצה להיות, אך התקשה להחליט מה נכון לעשות וכיצד יש לנהוג:

אני לא יודע במה אני טועה ובמה לא כי אני פועל על רגש, חיקוי והיגיון. אני רואה איך ההורים שלי היו ואני יודע שהרבה דברים, לי זה לא היה טוב מבחינת התחושה של האני הפנימי שלי, אני יודע שלי זה לא היה טוב, אז אני לא רוצה להעביר את זה לילדי, ואני לא רוצה ללמד אותם, ואני מנסה לא להידמות ל[הורים] בכל מיני דברים שנתנו את הדוגמאות. מצד שני אני גם לא יודע מה זה טוב... אני לא יודע, אין לי שום כלי, אין לי מישהו שיוביל אותי, שינחה אותי. (ברוך)

מגבלות אישיות

לצד תפיסתם את עצמם כאבות טובים התייחסו האבות גם לחלקים לקויים באבהותם. הליקויים שייחסו לעצמם היו מעטים, הוצגו באור רך ומאוזן ונעדרה מהם הנחרצות שאפיינה את הצגתם העצמית כאבות טובים. רוב האבות תיארו שני היבטים בעייתיים: האחד הוא היעדרותם המרובה מן הבית עקב עבודה. הגברים תיארו את קיומה של הבעיה, אך ברוב המקרים חשו שהיעדרותם היא לגיטימית עקב הצורך בפרנסת המשפחה. השני הוא הריתוק הרגשי בינם לבין הילדים הנגרם לעתים עקב היותם טרודים ומתוחים. דבריהם של אהוד ודודו מתארים את ההיבטים האלה:

יכול להיות שזה שאני לא נמצא אתם הרבה הם מרגישים חוסר. אבל תראה, אני מעדיף שהם טיפה ירגישו את החוסר עכשיו מאשר אחרי זה לא יהיה להם איפה לגור. (אהוד)

תקופות של ריחוק. כשאתה יכול לשבת אתם באותו חדר, או באותו בית, ויש ביניכם איזושהי תהום, איזה מחיצה. ממש, אתה, אתה מרגיש שהם, או שהם מנסים להקל עליך ומתרחקים, אבל יש, יש ריחוק, יש ריחוק... אני בטוח לא מאלה שמתקרבים אחרי מצב כזה, כאילו, אחרי התפרצות, או בזמן של מתח,

חווית אבהותם של גברים אלימים כלפי בת זוגם

לא בהכרח התפרצות... הריחוק שלך באופן אוטומטי הופך להיות הריחוק שלהם.
(דודו)

כל האבות שהתייחסו למתח ולריחוק קישרו בין מאפיין זה שלהם לבין האלימות כלפי בת זוגם. יותר משהם התייחסו לדבר כאל מאפיין אישיותי של עצמם, הם קשרו אותו למצב העניינים בבית.

חשיפת הילד לאלימות

חשיפת הילדים לאלימות מטילה צל כבד על אבהותם של הגברים האלימים כלפי בת זוגם. התייחסותם של האבות שראיינו לסוגיה זו הייתה מגוונת וניתנת לתיאור על פני רצף. בקצהו האחד ניתן למקם את ההתייחסות אל חשיפת הילד לאלימות ואל נזיקה בחומרה ובדאגה, ובמילותיו של בני: "הייתי פחות אבא טוב, הייתי קורא לזה אבא רע, כי זה מעביר איזו שהיא טראומה לילד". להערכתנו, לא במקרה כל הגברים שניתן למקם אותם בקצה זה של הרצף נמצאים בשלבי טיפול מתקדמים. בקצהו האחר של הרצף ניתן למקם את ההתעלמות מכל נושא חשיפת הילד לאלימות ומהשלכותיה. התעלמות זו ניכרה גם אצל גברים שהיו מוכנים לדון באלימותם כלפי בת זוגם או ילדיהם. בעבור גברים אלו חשיפת הילד לאלימות הייתה "ההיבט הנשכח" של מערכות היחסים בביתם.

זאב שהיה אלים כלפי בת זוגו וילדיו משמש דוגמה לאב המודע לחשיפת ילדיו לאלימות ולנזיקה. הוא ניסח את הדברים באופן חד-משמעי ומצמרר:

כל המכות, הוא ראה את כל הדברים האלו, את כל הצעקות, כל הריבים, כל הדברים הלא יפים האלו. הוא ספג את זה. תשמע הילד הזה הוא כבר ספוג כבר, סליחה אבל בחרא הזה, וזה לא מתאים.
(זאב)

אצל גברים אחדים היו סימנים למזעור רמת האלימות שאליה נחשפו ילדיהם. אין ביכולתנו לדעת לאיזו רמת אלימות בפועל נחשפו ילדיהם של אבות אלו, אך התייחסות לחלקים "מוקפאים" בזיכרון או קושי להבין הסתגרותו של ילד גם אם צעקו לידו "פעם או פעמיים" מעוררים שאלות.

הם ראו חלק מהדברים. לא שאני זוכר חלק מהדברים אבל גם [בת זוגי] אמרה לי, היא הזכירה לי תקופות שהם היו, אני מאמין לה. הרבה דברים או שאני לא רוצה לזכור או שאצלי הם מוקפאים איפה שהוא.
(בני)

תראה, יש לי שני ילדים, אחד מאוד מאוד מאוד עצמאי, הגדול, והשני הוא נשך אחרי הגדול אבל יש אתו בעיה מאוד קשה, ואני מודע לזה. הוא שומע צעקה, לא משנה מה, הוא ישר מתחבא בתוך עצמו, ואני לא מצליח להבין ממה זה. אז כל פעם מטילים עלי את האשמה שזה בגלל שצעקתי פעם או פעמיים לידו.
(ברוך)

אבות רבים נמנעו מלהתייחס לתגובת הילד לחשיפה לאלימות. מספרם של אבות אלו עולה על מספרם של האבות שנטו להתעלם מעצם קיומה של החשיפה לאלימות. ייתכן שהדבר מעיד על קושי גדול יותר להודות בפגיעה בילד מאשר בחשיפתו לאלימות.

הגברים שהיו המודעים ביותר להשפעות של חשיפת ילדיהם לאלימות ניסו לתקן את הנזק שנגרם בעטייה. דפוס אחד בלט לעין בכל ניסיונותיהם לתקן את הנזק. הם ניסו לעשות זאת באופן דידקטי, חינוכי, לעתים תוך הפעלת לחץ. איש מהם לא דיווח על ניסיון להתייחס למצוקתו הרגשית של הילד. ייתכן שכמה מהניסיונות להתמודדות "חינוכית" זו עם החשיפה לאלימות הוסיפו למצוקת הילד שניצב בפני מסרים סותרים והגבלות על הבעת כאבו:

הם, הם מושפעים מ...ממה מושפעים ממה שקורה ביני ובין אשתי... אהה, זה מן, מן מריבות ארוכות כאלה, מן מצבים ארוכים, ואז הם מגיבים... דיברתי אתם כמה פעמים הרבה פעמים דיברתי אתם על זה שאהה שאסור להרביץ, שאסור להרים ידיים בשום אופן. (דודו)

ההורות המשותפת

מתוך הראיונות עלה כי הזוגיות וההורות המשותפת הכבידו ביותר על תפקודם האבהי של הגברים. ההורות המשותפת מצטיירת כגורם מעכב הפוגע באבהות, כאשר מתרחשת גלישה של הקונפליקט מן הזוגיות אל עבר ההורות המשותפת ואל האבהות. עצמתו של הקונפליקט עשויה לצבוע את המרחבים שאליהם הוא מתפשט, לעתים עד להרס מוחלט שלהם.

אבות רבים תיארו הורות משותפת הנשענת על מאבק ומאופיינת בנתק בין שני ההורים. נדירים היו תיאורי שיתוף פעולה והידברות. שני סוגי מאבק הוזכרו במיוחד. האחד הוא מאבק מתמיד על סוגיות הקשורות בחינוך הילדים, והאחר הוא מאבק האב על מקומו בבית. לדוגמה:

הנה השבועיים האלה, כשאשתי לא הייתה. וממש הייתי מגיע יותר מוקדם, והייתי עם הילדים וזה, היו לנו שבועיים מאושרים. ממש ממש מאושרים. אבל ביום-יום גם כשאני מגיע באותם שעות, אין לי, אין לי באותו רגע את המקום שאשתי תופסת בבית. (דני)

יעקב שואל את עצמו אם בכלל תיתכן הורות משותפת בתנאים כאלו:

המערכת שם מאוד מאוד שבירה ביני לבין האימא שלהם, היא מאוד בעייתית, ובמצב כזה אני לא יודע אם בכלל זוג שנקלע למצבים, משברים כמו שלנו יכול להמשיך להורות? (יעקב)

גם כאשר אין המדובר במאבק גלוי, נתקלנו ברמזים רבים לקיומו של מאבק סמוי בין האב לאם:

הם אוהבים לקחת את החולצה של אבא ולהתלבש. הם לא אוהבים את החולצה של אמא. זאת אומרת הם הם אוהבים שאבא לוקח אותם לצחצח שיניים, והם עומדים על אבא על הכפות הרגלים ואבא הולך אתם וזה קטע של פינוק. זאת אומרת, הם נורא נורא אוהבים להתפנק בידיים שלי, הם לא מתחכרים, למשל, לאשתי.
(דני)

האב המצטמצם

התהליך המובהק ביותר שזיהינו באבהותם של הגברים שראיינו היה הצטמצמות. בתגובה למארג הכוחות המעכבים שפעל עליהם רבים מהגברים שראיינו צמצמו את איכות הקשר עם ילדיהם, את תדירותו, כמו גם את תחומי אחריותם כלפיהם. ארבעת הממדים המרכזיים של הצמצום אשר עלו מן הראיונות הם אלו: הצמצום לדמות חזקה ושולטת, הצמצום לתפקידי מפרנס, הצמצום לנתינה חומרית והצמצום על רקע ההורות המשותפת.

"האב החזק"

נוכחותם של רבים מהאבות בחיי ילדיהם הפכה למצומצמת וחד-ממדית עקב השימוש הניכר שעשו במרכיבי כוח ושליטה. חלקם הפכו להיות "האב החזק", השולט, המחנך או המעניש, באופן שפגם מאוד ביכולתם לקיים עם ילדיהם קשר של קרבה רגשית ואינטימיות. השליטה בילדים באה לידי ביטוי במהלך חיי היום-יום בבית או במסגרת הניסיון לחנך, לעצב ולהשפיע על דמותו של הילד, כפי שעולה מדבריהם של זאב ודני:

אל תעשה את זה! אל תעשה את זה! תעשה את זה! תעשה ככה! תעשה את זה. תוריד סנדלים, תשים אותם במקום, לא לפתוח את המקרר, לשטוף ידיים, תוריד מים בשירותים אחרי שאתה מסיים לעשות פיפי... לא להתחצף, תשמע מה שאומרים. משהו בסגנון הזה. כמו שוטר של הבית.
(זאב)

[הילד הוא] משהו שהוא שלי. לא איזה שהוא ציור שציירת, לא איזו שהיא עבודה שעשיתי, לא איזה משהו שקניתי אותו. זה משהו שאני רוצה לעצב אותו כמו שאני רוצה. להיות אזרח טוב. לשמור, לשמור על החוקים של המדינה הלכתי ועיצבתי משהו שהוא הכי קרוב אלי בגנים.
(דני)

אבהות הכוללת צורך ניכר בשליטה עלולה להיות מלווה באלימות ככלי להשגת השליטה. האבות שפגשנו לא התייחסו באופן אחיד לסוגיית השימוש באלימות. כל

האבות, ללא יוצא מן הכלל, התייחסו להידברות כאל הדרך המועדפת לחנך את ילדיהם. חלקם פסלו כל שימוש באלימות, ואחרים הצדיקו אותה במקרים שבהם הניסיון לדבר עם הילד או הילדה לא עלה יפה. חלקם אף העידו על עצמם כי הם עושים זאת מפעם לפעם. איש מהגברים לא תיאר שימוש באלימות קשה וחסרת שליטה. המונח המקובל ביותר לתיאור האלימות היה "פליק", מושג הכרוך במידה של מינימליזציה.

כשהם עושים דברים שאסור לעשות. כשהם מתווכחים, שהם הולכים מכות זה לא הולך כך, כל הזמן, לפעמים זה מלווה בכעס ובצעקות, פליק בטוסיק ו... אין מה לעשות. (דודו)

כאילו לא מכות. לפעמים פליק, לפעמים סטירה, אני לא אומר שלא, אם זה ביד, אם זה בטוסיק, ולפעמים גם אני נותן לו בלחי למרות שזה לא צריך להיות. אבל אין התעללות או מכות, אני לא מכבה עליו סיגריות, ואני לא מרביץ לו עם חגורה ולא זורק עליו נעלים או דופק לו את הראש בקיר או משהו כזה. (זאב)

כמה אבות שיתפו אותנו בהחלטתם שלא להשתמש באלימות כנגד ילדיהם, ואחד מהם אף ציין במפורש שהיה אלים בעבר. מתיאורי האבות עולה כי לצד החיוב שבהחלטה להימנע מאלימות ישנה בעייתיות מסוימת. נוצר רושם שלפיו עדיין חסרה להם חלופה להתנהגות האלימה, כך שהימנעות ממנה יוצרת מבוכה, כלבול ובאחד המקרים הובילה להימנעות האב ממעורבות בחינוך ילדיו:

היו תקופות שהייתי מרעיד, הייתי צועק — "עכשיו, קום תוריד את הרגליים עכשיו"! פקודות. ואם זה לא היה עוזר אז הייתי נותן מכה בטוסיק ... הגענו להסכמה כזו — אני יוצא מחוץ לתמונה, תעשי מה שאת רוצה זאת הסכמה ובאמת הילדים מצדי שישברו את הכול שיפרקו את הכול אני לא מגיב. (גל)

"האב המפרנס"

נראה כי חשיבותו של תפקיד המפרנס בעבור הגברים שראיינו תרמה לצמצום תפקידם האבהי. ראשיתו של התהליך בהימצאותו הממושכת של "האב המפרנס" במקום עבודתו ובהיעדרות מביתו, והמשכו בצמצום חשיבותם של תחומי קשר ומחויבות אחרים לנוכח הטוטליות של תפקיד המפרנס. מרכזיותו של תפקיד "המפרנס" בהבניית "האב הטוב" הולידה אצל חלק מן הגברים תחושת תסכול ולחץ מתמיד. לדוגמה:

זה מתסכל, כי אתה אתה מרגיש שעשית, הבאת ילד לעולם בשביל שיהיה לו פחות טוב מליד אחר אני מרגיש ש... אם הייתי חושב על הדברים לפני, או שלא הייתי מביא ילדים, או שהייתי יוצר מצב שאני יכול לתת להם יותר דברים. גם יותר זמן, ויותר אותי, וגם יותר דברים חומריים. (דודו)

להערכתנו, לחץ זה הזין את צמצום התפקיד האבהי בהעניקו לו לגיטימציה, ובכך גרם להמשך ההיעדרות ולהגדלתה.

“האב החומרי”

בר בבר עם תהליך הצמצום התפקיד האבהי לתפקיד המפרנס הדגישו אבות רבים את המרכיבים החומריים ביחסיהם עם ילדיהם. דקות ארוכות במהלך ראיונות רבים הוקדשו לתיאור מפורט של דברים הנרכשים לילדים ולמענם, החל בבגדים וספרים, וכלה בפעילות וכרטיסים להצגות. העיסוק בנתינה החומרית, בדומה למיקוד בתפקיד המפרנס, עלול לבלום את התפתחותם של ממדי קשר אחרים. דבריו של אהוד מבהירים היטב את ההיררכיה שהוא ייחס לממדים שונים של קשר:

לפעמים, ייסורי מצפון שאני לא יכול להעניק להם את כל מה שאני רוצה להעניק להם מבחינה חומרית. כי מבחינה רגשית אני תמיד יכול לפצות אותם בעוד חיבוק ובעוד נשיקה וזה, אבל תכלס... (אהוד)

החומריות אפיינה את הקשר בין האבות לילדיהם, אך התמונה לא הייתה חד-ממדית. כמה אבות היו מודעים לבעייתיות של קשר חומרי בלבד וניסו להתמודד עמה.

“האב הנותר”

האבות ראו בבת הזוג את אחד הגורמים למגמת צמצום תפקידי האב. לתחושתם, הם תפקדו כאבות בשטחים שנותרו פנויים מנוכחותה ההורית הדומיננטית של האם. חלקם קיבלו חלוקה מסורתית זו והתייחסו אליה כאל דרכו של עולם:

אני מדבר אתם ומעבר לזה שאשתי יותר מעורבת בילדים מאשר אני. אשתי היא אם הבית, אני מרגיש אותה כמו אמא שלי, אני מרגיש שגם אני כמו ילד, מבחינת מה שהם מרגישים, גם אני מרגיש. מעבר לזה היא אשתי אבל אני מרגיש אותה כמו אמא שלי... אנחנו לא ביחד, היא לצדי ואני לצדה, ואין בינינו זוגיות משותפת לגבי הילדים, לגבי החינוך של הילדים. אני מתערב להם רק כשהם פונים אלי. מעבר לזה אני שומע אותם הכול פה בתוך הבית. אם מתקשים במשהו אז הם פונים אלי... ואשתי הרבה יושבת אתם, עוזרת להם בלימודים, אם זה שיחות נפש.

האבות חשו שהאימהות הותירו בידיהם את התפקידים ההוריים הדורשים שימוש בסמכות ובכוח. ואולם, כמה אבות חשו שתפקיד זה נכפה עליהם על ידי בת הזוג וכי היא הפכה אותם ל“מפקד” או “שטן” ובכך צמצמה את תפקידם כאב ופגעה באיכות הקשר שלהם עם ילדיהם:

מה שקורה גם שהיא לא כל כך מצליחה להשתלט עליהם. מה זאת אומרת? לפחות לגבי הגדול אני מדבר. היא אומרת לו משהו והוא לא עושה. אז הוא, אז

היא צועקת. או שהיא אומרת אני אגיד לאבא. אז אני מה? אוטומטית הפכתי להיות הקשות, המפקד, השטן, איך שתקרא לזה במשפחה?! כאילו אני נותן את המילה האחרונה. (זאב)

לסיכום, מצאנו כי התקיים תהליך צמצום של נוכחות האבות בביתם ומעורבותם בחיי ילדיהם. ממדי הצמצום המרכזיים שנחשפו היו: צמצום לתפקיד המפרנס הכרוך בהיעדרות פיזית מן הבית; צמצום ממדי קשר אחרים לטובת ממדים אינסטרומנטליים; ומיקוד בנוכחות הורית הנשענת על סמכות וכוח. נוסף על כך, תוארו ממדי הצמצום בתגובה לדומיננטיות של האם. צמצום זה נתפס במקרים מסוימים כטבעו של עולם, ובמקרים אחרים עורר טרוניה. תהליכי צמצום אלו של האבות הותירו באבות תחושה עזה של כמיהה לקשר.

האב הכמה לקשר

הכמיהה לקשר קרוב וחם של הגברים עם ילדיהם שבה והופיעה בראיונות רבים. כמיהה זו שפעמים רבות איננה בת-מימוש הייתה אחד המרכיבים המרכזיים במה שכינינו "דרמת האבהות". ניתן להבין את עצמתה של הכמיהה על רקע עימות תפיסתם של הגברים את "האב הטוב" כמקיים קשר חם עם ילדיו עם תהליכי הצמצום וההשטחה כפי שתוארו לעיל. תוצאה בלתי נמנעת של מפגש שכזה הייתה הכמיהה לקשר האידיאלי, האחר.

לדוגמה, יעקב, שהיה בתהליך גירושין ועמד בפני עזיבת הבית, התגורר בינתיים ביחידת דיור נפרדת בביתו, וחי בנתק כמעט מוחלט משלושת ילדיו המתבגרים ומרעייתו:

הייתי לוקח אותו כשהוא היה קטן, כזה, והייתי שוטף אותם, ומכבס אותם, ומאכיל אותם, ומחליף להם. לא הייתה בעיה. גם אהבתי לעשות, כי רציתי שזה יקרב אותי אליהם רגשית, נוצר קשר ככה. חוץ מזה שזה הבן שלך, שזה, אתה גם רוצה להיות קרוב אליו ובגלל הקרבה הזאת, שאתה מסתכל היום, ואומר, רגע איפה, מה חטאתי? (יעקב)

דודו וברוך תיארו את כמיהתם לקשר עם ילדיהם על רקע המאמצים שהשקיעו במקום עבודתם:

נגיד, מיד כשבאתי מהעבודה, למרות כל העייפות... למרות העייפות והרצון להיכנס להתקלח קודם, הייתי רוצה לנסות, אני... לא לנסות, להצליח, להקדיש להם יותר זמן בזמן שהם פונים אליי, כשהם רוצים, כאילו, ההה, אני לא חושב שילד צריך לקבל כל מה שהוא רוצה מיד כשהוא רוצה, אבל כשהוא, כנראה שבגלל ההה... החסך הזה שיש להם ממני, בתקופות הקשות, אני הייתי

חווית אבהותם של גברים אלימים כלפי בת זוגם

רוצה לפצות אותם על חשבונאי כאילו, על חשבון העייפות שלי, והמקלחת שלי,
ארוחת הערב. (דודו)

אצל ברוך תואר הקשר בין האם לילדיה כדוגמה לקרבה רבה. קרבה זו היא
משאת נפש בעבור אב זה, ודרכה הוא מבטא את כמיהתו:

אבל יש דברים בתור אבא שאתה מרגיש שאתה מפספס. לי למשל זה השעות
שאני חוזר מאוחר. או נכון, אני עם הילדים שלי, אבל אתה לא רואה אותם
גדלים. זה תחושה של פספוס אדירה... כשהבן או הבת שלך נולדים, בתור אבא
אני לא מכיר הרבה אבות שקפצו על הילד וחיבקו אותו ונישקו אותו. אני
אומר לך את זה בכנות. אמא כן, איך שהוא יוצא מהבטן לא משנה
איך הוא נראה — ישר נשיקה, לי לקח חצי שנה להסתגל לעובדה שיש לי ילד...
מה שאני לא אעשה אני בחיים לא אוכל להיות כמו אהבת אמא. זה סוגיה
שנורא מקננת. (ברוך)

שניים ממרואיינים היו אבות שאינם משמורנים. בעבורם, הכמיהה לקשר עם
ילדיהם ודאגתם מן האפשרות שהקשר ינתק היו חלק בלתי נפרד מחווית האבהות.
לדוגמה:

זאת אומרת, אם הילדים לא רואים אותי נגיד סתם איזה שבוע, זה לא שהם
סובלים על זה שהם לא רואים אותי שבוע. נסעתי לטיול שבוע, זה קרה. העניין
הוא שלי חסרים הדברים האלה. הילדים. הציורים שלהם, הבובות שלהם, הכלגן
שלהם. כשאין לי את זה, זה חסר לי. (בני)

גם כאשר התקיים קשר בין האבות לילדיהם, לעתים הייתה טמונה בו הכמיהה
לקשר עמוק ומשמעותי יותר מן הקיים. כמיהה לקשר הופיעה בדבריהם של אבות
שונים זה מזה בתהליך ההתפתחות של אבהותם: אבות נשואים שגידלו את ילדיהם
ואבות גרושים שאינם משמורנים, אבות בתהליכי צמצום ואבות שקיימו קשר עשיר
עם ילדיהם.

החמצה וכישלון לעומת צמיחה

עד כה הוצגו הכוחות והתהליכים שפעלו באבהותם של הגברים האלימים שראיינו.
אבהותם עשויה הייתה להתפתח לשני כיוונים אפשריים הנמצאים על רצף
שבקצהו האחד תחושת החמצה וכישלון ובקצהו האחר תחושת צמיחה. את רוב
מרואיינינו לא ניתן למקם באופן ברור על אחד הקצוות, משום שבאבהותם התקיים
מפגש דינמי, מתמשך, בין הכוחות והתהליכים שהוזכרו. ואולם, כדי להדגים כל
אחד מהכיוונים נביא מדבריהם של אבות שייצגו במידה הרבה ביותר את קצותיו
של הרצף.

החמצה וכישלון האבהות

עלילת אבהותו של הגבר האלים עלולה להתפתח לטרגדיה. במארג הכוחות והתהליכים שתיארנו עד כה טמון פוטנציאל שעלול להפוך לכישלון. בדבריו של יעקב ניתן היה להבחין בצלו של הכישלון הזוחל לחייו. הוא פחד מפניו וברזומנית נאלץ להשלים עם אחיזתו בעולמו:

איפה טעיתי? מה, מה התקלקל? ואתה לא, לא יכול לקבל תשובה, מה התקלקל. אתה לא יודע... אז מה זה שווה לי? אתה מרגיש שאתה, השקעת הרבה, ואתה אומר, טוב, מה חסר? אם זה בבגדים, אם זה בחינוך, זה, זאת אמרת, אהה, השתדלתי. בכל החומרי, לכל אחד יש את החדר שלו. דאגתי להם שיהיה להם מערכת, דאגתי שלכל אחד יהיה טלוויזיה... ובכל זאת משהו חסר באוויר, משהו ש... אולי מפתח, אולי איזה מילת קסם שתיצור קשר ביני לבינם, כי בעצם זו הייתה, זו הייתה המטרה, זו הכוונה. וזה לא מסתדר, משהו פה לא מסתדר, וזה מתסכל. (יעקב)

הריאיון עם יעקב החווה את התפרקותו הותיר בנו תחושת כאב. יעקב, בן 50, היה המבוגר מבין המרואיינים. בעת הריאיון נמצא בסיום תהליך הגירושין מבת זוגו ועמד על סף עזיבת הבית ופרידה מילדיו המתבגרים. כפי שתואר קודם ביחס לכמיהתו לקשר, הוא חווה נתק כמעט מוחלט בינו לבין ילדיו. במהלך הריאיון עמו הצטיירו בבידור התהליכים שעליהם הצבענו עד כה: הוא היה מלא רצון עז להיות אב טוב ואהוב. באבהותו ניסה והצליח להידמות לאביו, ולא היה מעוניין לשנות את הדבר. את אבהותו ביסס על יסוד מצומצם של סמכות, כוח ושליטה על בת זוגו ועל ילדיו. בו בזמן הוא השקיע מאמצים עצומים בפרנסת המשפחה ובדאגה לצרכיה החומריים. עם התפרקות המשפחה, הפסקת האלימות, מעורבות החוק והתבגרותם של ילדיו, הוא חש כאב, תסכול, אכזבה וחוסר אונים:

אם הייתי יודע מה אני רוצה לשנות, אולי הייתי מצליח לשנות מחר, וכל המערכת הייתה, הייתה בסדר... אני לא מצליח. אם היינו יודעים, נוגעים בנקודה, פה תעשה, פה תשתנה, אולי הייתי יודע ש... בנקודה הזאת הייתי עושה, וזה היה משתנה, אז הייתי שמח! אבל, אני בעצמי לא יודע מה לעשות. איך אני יכול לבוא היום, מחר ולהפוך את הצלחת, ושתייה יפה. (יעקב)

אבהות בתהליכי צמיחה

כמה אבות תיארו את אבהותם כנתונה בתהליכי צמיחה. מגמה זו הוצגה כחלק מתהליכי שינוי נרחבים שחלו בחייהם בתקופה האחרונה, למשל חשיפת האלימות וההתערבות שעברו בנושא. ההשוואה בין תפקודם כאבות בעבר לעומת תפקודם כאבות בעת הריאיון הייתה מרכזית בתיאור אבהותם של גברים אלו. ההתייחסויות

המרוכות לשינוי, ההבנות המעמיקות והמבט המודע אל העבר קשורים להערכתנו לטיפול שעברו. ניתן להניח שבאוקלוסייה הכללית של הגברים האלימים כלפי בת זוגם נמוכה יותר שכיחותם של תהליכי שינוי וצמיחה אלו.

גדעון התייחס להבנתו כי נוכחותו בבית חיונית וכי עליו להקדיש פחות לעבודתו:

[פעם] היה נטו עבודה. אני חי בשביל עבודה וזהו. לא מעניין אותי שום דבר מעבר לזה. זה היה. לא אכפת לי בבית, לא אכפת לי קניות. קחי כסף ותעשי מה שאת רוצה. לא אכפת לי... נגיד אם הילדה צריכה חיסון, אז אם אני עובד אז אני עובד, אז אני לא יכול לבוא. והיום אם היא צריכה משהו, אפילו אם זה יהיה שיא העבודה, אז אני עוזב את העבודה ו... אתה מבין גיליתי שהחיים זה לא רק עבודה... מה שהפיל לי את האסימון זה הקטע של עמדנו להתגרש, הקטע שהייתי במעצר, הקטע שהבנתי שאתה אבא אז אתה צריך לעשות דברים אחרים. זה לא רק אבא שצריך להביא את הכסף וזהו. (גדעון)

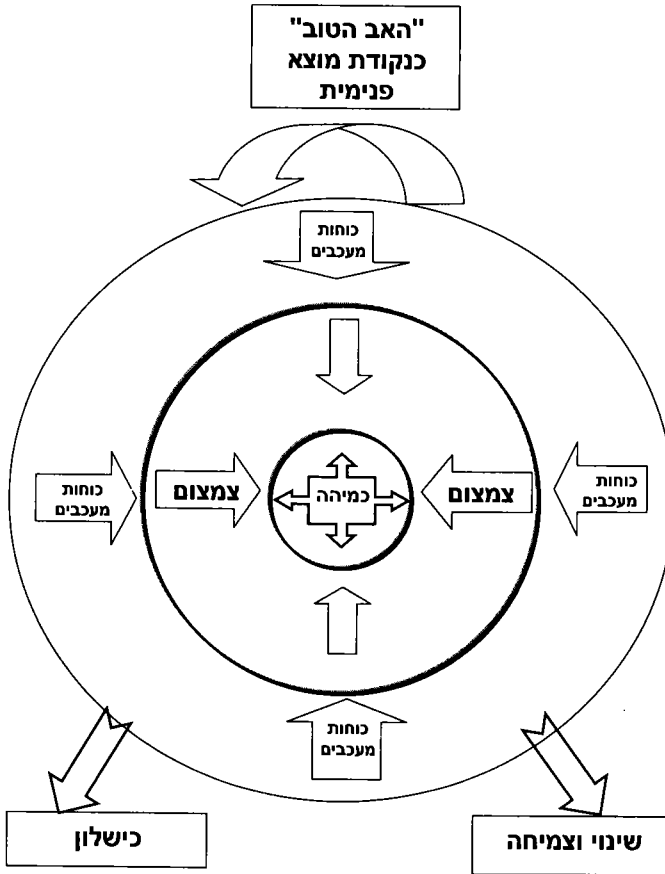
במקום אחר כך גדעון את השינויים שעבר כאב בהפסקת האלימות:

שאתה משתנה בקטע של אלימות, אז אוטומטית אתה בונה דברים טובים בקטע של אבהות. אתה מבין? בוא נגיד בקטע הזה אתה לא טוב, אז יש בבית אווירה של מתח, אווירה של פחד, אווירה של עצבים, אווירה זה, אז אבהות זה לא אבהות, אימהות זה לא אימהות, משפחה זה לא משפחה. ברגע שהכול בסדר אז אתה מה שאתה זורע אתה קוטף. (גדעון)

סיכום הממצאים

לסיכום, הממצאים חשפו את הדרמה של אבהות הגברים האלימים כלפי בת זוגם. נקודת המוצא הפנימית של הגברים ביחס לאבהות הייתה חיובית: האבהות נתפסה כבעלת חשיבות עליונה, ומאמצים רבים הושקעו בחתירה אל עבר דמותו של "האב הטוב", כפי שהיא נתפסה על ידם. תחושתם הבסיסית של האבות הייתה כי הם אכן אבות טובים. אל מול שאיפותיהם ניצבו כוחות מעכבים פנימיים וחיצוניים. אלו כללו את הילדות האישית, מגבלות אישיות, חשיפת הילד לאלימות וההורות המשותפת. כתוצאה מן המפגש בין הכוחות התקיים באבהותם של הגברים המרואיינים תהליך של צמצום. הם צמצמו את מידת מעורבותם ונוכחותם בחיי ילדיהם וביססו את אבהותם על תפקידם כמפרנס, על מרכיבים חומריים, על סמכות ועל כוח. בת זוגם הייתה אחראית לתחושתם ולהאצת תהליך צמצום תפקידם כאבות. ואולם, חרף הצמצום המתואר, ואולי בתגובה אליו, נותרה באבות רבים כמיהה עזה לקשר קרוב וחם עם ילדיהם. לבסוף, זיהינו שני כיוונים שאליהם התקדמו כל אחד מן האבות: האחד, אל עבר תחושת הכישלון כאב. האחר, אל עבר צמיחה, כחלק משינוי רחב יותר הכרוך בהפסקת האלימות. תהליכים אלו מוצגים בתרשים 1 (ראו עמ' 330).

תרשים 1: מודל חוויית האבהות של גברים אלימים משתתפי המחקר

דיון

בפתח הדיון נדונה מרכזיות האבהות בזהות האישית של הגברים שראיינו, ואחר כך מפורטים שניים מן הכוחות שנמצאו מעכבים את אבהותם של הגברים האלימים: האלימות כלפי בת הזוג ותחושת הבלבול שלהם ביחס לתפקידם כאבות. בהמשך מתואר היחס החשדני והעויין המופיע בחלק מן הספרות המקצועית כלפי כמיהתם של אבות אלימים לקשר עם ילדיהם, ובסיום מוצעים יישומים אפשריים של הממצאים להתערבות עם גברים אלימים אגב התמקדות בפירוט הנחות היסוד והדגשים האפשריים.

מרכזיות האבהות בזהות האישית

מן הממצאים עולות שלוש נקודות מוצא העומדות בבסיס תפיסתם של המרואינים את אבהותם. האחת, האבהות היא אחד המרחבים החשובים והמרכזיים בחיים, אם לא החשוב שבהם. השנייה, הדיאלוג המתקיים עם מושג "האב הטוב" שאליו הם שואפים. השלישית, נטייתם לתפוס את עצמם כאבות טובים ומשמעותיים לילדיהם. שלוש תפיסות אלו כרוכות להערכתנו זו בזו ומתקיימת ביניהן אינטראקציה: מרכזיותה של האבהות מניעה את השאיפה המתמדת לאבהות חיובית. בו בזמן מרכזיותה של האבהות מחייבת אחיזה בהערכה עצמית חיובית כהורה. הבחנה זו מקבלת תמיכה מ"תאוריית הזהות" הטוענת שכאשר האבהות היא מרכיב מרכזי בזהות, יגבר הרצון לראותה כמרכיב בעל משמעות חיובית (Marsiglio & Chohan, 2000; Marsiglio et al., 2000).

תהליך פשוט לכאורה זה הופך למורכב ביחס לאבות האלימים כלפי בת זוגם. מרכזיותה של האבהות בחייהם והיותה מרחב מכונן משמעות עלולים להיפגע, אם יכירו בהשפעותיה השליליות של האלימות על ילדיהם ועל אבהותם. להערכתנו, כדי לשמור על קיומה של המשוואה יש להכחיש או לעוות את אחד ממרכיביה. ביטוי אפשרי למתח זה הוא מה שנראה כניסיון של מרבית האבות בתחילת הראיונות לשכנע אותנו, מעמדת מגננה, כי הם אבות טובים, עד כדי "הוכחת חפותם". אווירת הביקורת על אבהותם, החשדנות כלפיה ותחושת האיום שחשו בעטיין היו אינהרנטיים למעמד הריאיון, עוד לפני שנאמרה בו המילה הראשונה. נראה לנו כי המקור לתחושות אלו הוא פנימי וחיצוני כאחד. הסתירה הפנימית בין דמות האב האידיאלית לבין דמותו של אב הפוגע באם ילדיו מאיימת על גברים אלימים. מן ההיבט החיצוני ייתכן כי גברים אלימים מגיבים ליחס השלילי של הממסד והציבור כלפי אבהותם. להערכתנו, הניסיון לקיים את שלמותה של הזהות העצמית מול האיומים על מרכיב האבהות המרכזי כל כך בעיניהם גוזל מן האבות אנרגיה רגשית רבה ומעכב את יכולתם להכיר בקיומן של בעיות ולפעול לפתרונן.

הכוחות המעכבים גברים אלימים כאבות

ממצאינו תומכים בספרות המציעה כי אבות מתקשים להוציא לפועל את תפיסת האבהות האידיאלית שלהם. קושי זה והתסכול הנלווה אליו מתחזקים עקב הבלבול הקיים סביב הציפיות החברתיות מאבות והאווירה הביקורתית השוררת בשיח הציבורי והמקצועי בעניינם (Lewis & O'Brien, 1987; Lupton & Barclay, 1997; Snary, 1993). היבט ייחודי שעלה מן הממצאים הוא מרכזיותה של האלימות ככוח המעכב ומשבש את אבהותם. האלימות השפיעה באופן שלילי על החווייה ההורית של הגברים האלימים. כפי שנאמר, התפיסה שלפיה האלימות היא ליקוי חמור באבהותם

מעמידה איום, פנימי וחיצוני, על זהותם. כמו כן, האלימות מניעה את תהליכי הצמצום ואת תחושות התסכול והכמיהה הנלוות אליהם בשלושה אופנים מרכזיים: באמצעות נוכחותו הכוחנית והאלימה של האב, הבאה לידי ביטוי באלימותו כלפי האם אך לעתים גם ביחסו לילדיו; בכך שהיא מאיצה פרידה, גירושין או הרחקה מן הבית; ובאמצעות פגיעתה במערכת היחסים הזוגית. איכות הזוגיות היא אחד הגורמים המשפיעים ביותר על איכותה של האבהות. אבות נוטים להתרחק מילדיהם כאשר קיימת בעיה בינם לבין האם. ההגדרות המתפתחות בין בני הזוג באשר לתפקידו של האב הן גורם מכריע בעיצובה של האבהות בהיעדר מודל אוניברסלי יציב. לפיכך, פגיעה בהידברות בין ההורים פוגעת בתפקודו של האב (Doherty, Kouneski, & Erickson, 1996).

הממצאים מראים בבירור כי המרואיינים היטלטלו בין הגדרות שונות, סותרות לעתים, של תפקידם כאבות. טלטלה זו תוארה בהרחבה בספרות העוסקת באבהות (Lamb, 2000; Marsiglio et al., 2000). מחד גיסא, ניכרת שאיפתם העזה לקשר קרוב וחס עם ילדיהם, כפי שמצופה מן "האב החדש". מאידך גיסא, ניכרות השפעותיהן של תפיסות מסורתיות יותר של תפקידו של האב: המפרנס, האחראי על העיצוב הערכי והאחראי על המשמעת. להערכתנו, בלבול זה חריף בייחוד אצל אבות אלימים. הערכה זו נשענת על מחקרים המציעים כי קיים חוסר מובחנות בתחושת הזהות המגדרית בקרב גברים האלימים כלפי בנות זוגם ותחושות ריחוק הן מן "הגבריות" והן מן "הנשיות" (La Violette, Barnett, & Miller, 1994; Rosenbaum, 1986 in Tolman & Bennet, 1990). נראה כי המודל האבהי הצר שאליו נחשפו רבים מהגברים בילדותם הגביר את הקושי שלהם לעצב את אבהותם באופן המותאם למציאות החברתית המשתנה (Daly, 1993). הקשיים בעיצוב דמות האב הובילו את הגברים להתכנס לתחום צר של הגדרות חברתיות, תהליך שכונה על ידנו "צמצום". להערכתנו, צמצום הוא דרכם של אבות אלו לייצב את זהותם ולחוש מידה של ביטחון וודאות בסערה שהם חשים. נוסף על כך, הגברים חוו תסכול מתמשך שנגרם כתוצאה מהכמיהה הלא מושגת לאידיאל העכשווי של אב חם ומעורב. כמיהה זו המשיכה להטריד אפילו את מנוחתו של מי שכבר הודה בכישלונו.

כמיהתם של אבות אלימים לקשר עם ילדיהם

כמתואר לעיל, הספרות הדנה באבהותם של גברים אלימים מטילה ספק רב ביכולותיהם ובזכויותיהם ההוריות. רצונם של גברים אלימים להמשיך להיות בקשר עם ילדיהם בהקשר לתהליך הגירושין מוזכר בספרות, אך מוטל ספק במידת האותנטיות שלו. הטענה הרווחת היא כי הרצון לקשר מושפע משיקולים מניפולטיביים שעיקרם המשך שליטה בחיי האם והילדים באמצעות הקשר

(למשל: Bancroft & Silverman, 2002; Harne & Radford, 1994; Hester et al., 1994). הכמיהה לקשר נתפסת כתירוץ בלבד. הממצא שלפיו הכמיהה לקשר הייתה מרכיב מרכזי בחווייתם של האבות, ללא קשר לתהליך הגירושין, מחייב בחינה מחדשת של טענות אלו. נראה כי האופן הגורף והחד־ממדי שבו הן מוצגות פוגם ביכולתנו לראות את התמונה במלואה. הכמיהה לקשר עם הילדים, ובייחוד על רקע של פרידת בני הזוג, עשויה לנבוע מצורכי שליטה, אולם גם מן הפער שבין האידיאל של קשר קרוב וחם בין האב וילדיו לבין הריחוק והצמצום המתקיימים בפועל. תיאורים שונים של גברים אלימים כמאופיינים בכמיהה לאינטימיות מחזקים טענה זו (למשל: יסעור־בורוכוביץ, 2000; Vaselle-Augenstein; Dutton & Browning, 1988; Ehrlich, 1992). דנזין (Denzin, 1984) תיאר את המלכוד האכזרי שבו נתונים גברים אלימים. לדבריו, כמיהתם העזה לקרבה אינטימית עם בת זוגם והחרדה לאבדה גורמים להם לנסות להשיג את הקרבה באמצעות התנהגות אלימה. בפועל, האלימות מחזקת את בדידותם, והיא מובילה לאלימות נוספת בניסיון נוסף לקרב אליהם את בת הזוג.

נראה כי התפיסה שלפיה מניעיהם של אבות אלימים לקיים קשר עם ילדיהם הם שליליים בעיקרם מעמיקה את הקרע הקיים ממילא בין הגופים הפמיניסטיים העוסקים באלימות במשפחה לבין "תנועות האבהות" ומקשה על עבודה משותפת ליצירת סביבה משפחתית בטוחה בעבור הילדים והוריהם (Williams, Boggess, & Carter, 2001). הקונפליקט שתיארנו ביחס להערכת האותנטיות של כמיהת האב האלים לקשר עם ילדיו מתקיים בהקשר סוציו־פוליטי רחב מן התחום של אלימות במשפחה. "האבהות החדשה", ובייחוד באופן שבו היא באה לידי ביטוי בכמיהתם של אבות לקשר עם ילדיהם לאחר הגירושין, מעוררת חשדנות אצל חלק מן הכותבים והכותבות הפמיניסטיים המטילים ספק בעומק השינוי שמגמה זו משקפת ובמניעיה האמיתיים של תנועה זו (Harne & Radford, 1994; Hooper, 1994; Lewis & O'Brien, 1987). ואולם ישנן כותבות פמיניסטיות התופסות את המגמות האלה באופן חיובי ורואות אותן כעולות בקנה אחד עם האינטרסים הפמיניסטיים (Lupton & Barclay, 1997; Silverstein, 1996). לדעתן, הגדרה מחדש של האבהות אגב מתן דגש על טיפול ודאגה לצד פרנסה היא שלב הכרחי בשינוי הפמיניסטי של התרבות הפטריארכאלית לטובת גברים ונשים כאחד.

יישומים אפשריים להתערבות עם גברים אלימים

ישנם תיאורים בודדים של שיטות התערבות מובנות עם גברים אלימים כאבות (Fall, Howard, & Ford, 1999; Mathews, 1995; Pence, Hardesty, Steil, Soderberg, & Ottman, 1991). תכנית התערבות נוספת שפותחה על ידינו מופעלת במרכזים לטיפול

ולמניעת אלימות ברחבי הארץ (פרל ופלד, 2002; פרל ופלד, בדפוס). בולטת בהיעדרותה התייחסות כלשהי אל האבהות במרבית תכניות ההתערבות עם גברים אלימים (למשל: Adams, 1998; Hague, 1993; Hansen & Harway, 1993; Sonkin, 1993; Martin, & Walker, 1985; Stordeur & Stille, 1989). אנו משערים כי הדבר אינו מקרי אלא מייצג את הניכור ואת החשדנות ביחס לאבהותם של גברים אלימים.

ממצאינו מציעים שהתייחסות טיפולית לאבהות עשויה לסייע לאבות עצמם, לבנות זוגם ולילדיהם. ניתן לראות באבהות נקודת חיבור וכניסה אל עולמו הפנימי של הגבר האלים. דרך האבהות ניתן להניע שינוי בתחומים מרכזיים כדוגמת יכולתם לאמפתיה של גברים אלו או יחסם לקרבה אינטימית. שינויים אלו אצל האב לצד שינויים התנהגותיים עשויים לקדם את התפתחותם הרגשית של ילדיו ואת התמודדותם עם נזקי האלימות שלה נחשפו (Peled & Edleson, 1998, 1999). זאת, אם ההתערבות תיעשה בזהירות מבלי לחזק את האבהות ככלי נוסף לשליטה ומאבקי כוח באישה (Peled, 2000). נוסף על כך, אנו רואים את התייחסות הטיפולית לאבהות של הגבר האלים כחלק מהניסיון לתמוך בבת זוגו ולחזקה. הליקוי באבהותו של הגבר האלים פוגע בבת זוגו בשני אופנים עיקריים. האחד הוא התנהגות הורית שנועדה לשלוט באישה או לפגוע בה דרך אימהותה. השני עולה באופן ברור מן הממצאים. כחלק מן המקרים חולקת האם את משימת ההורות עם אב שתפקידיו מצומצמים והוא מתקשה בשיתוף פעולה עם אם ילדיו. לפיכך, התערבות שמטרתה העמקת האחריות והמעורבות ההורית של גברים אלימים והגברת מודעותם למרכיבים הפוגעניים באבהותם נועדה להטיב גם עם בנות זוגם.

ממצאי מחקר זה עשויים לספק בסיס להנחות יסוד ולדגשים אפשריים בהתערבות עם גברים אלימים כאבות והם יפורטו בהמשך. מאחר שסוג מחקר זה אינו מאפשר הכללה גורפת אלא העברה על פי עקרונות המחקר האיכותני מומלץ לאנשי מקצוע לבחון היטב את הממצאים ואת מידת התאמתן של המלצותינו להקשר שבו הם פועלים. מן הממצאים עולה כי בחוויית אבהותם של הגברים האלימים כלפי בת זוגם נשזרו שוב ושוב כוחות ותהליכים שפעלו בסתירה זה לזה. מרכזיותה של האבהות בעולמם ושאיפתם להיות אבות טובים על פי דרכם היו שזורות בליקוי ההורי הבסיסי שהוא האלימות, והיה להם קושי להכיר בקיומו. הכמיהה לקשר קרוב וחם נשזרה בתחושות ותהליכים שונים של צמצום, התרחקות והיעדרות. נראה כי ניתן לשפר את יעילות ההתערבות עם גברים אלימים כאבות בעזרת היכרות עם סוגיות אלו ובחינת הרלוונטיות שלהן בעבור הגברים שבטיפול, וכן בניסיון להתמודדות רגישה ומורכבת עמן.

ראשית, ההנחה שהורותם הלקויה של גברים אלימים כלפי בת זוגם מציבה אתגר בפני המבקשים לעזור להם ודורשת ראייה מורכבת שלהם כפוגעים ופגיעים בו-זמנית. מחד גיסא, על איש המקצוע לשלול את הפגיעה בבת הזוג ובילדים ולשאוף

להפסקתה, ומאיך גיסא, יש צורך לתמוך באבות, ולהיות קשוב לתהליכים הכואבים שהם עוברים. שנית, ממצאינו מדגישים את הצורך לבסס את ההתערבות עם גברים אלימים גם על נקודת מבט הקשובה לחווייתם ולמצוקתם, למשל אגב שימוש בגישת ה"אבהות המפרה" (Hawkins & Dollahite, 1997). שלישית, על אנשי המקצוע להיות רגישים לריבוי התפקידים והציפיות ולסתירות ביניהם על אודות אבהות רצויה העלולים לגרום למצוקה ולבלבול בקרב גברים אלימים ולהימנע מלדבוק בתפיסה מסוימת. רביעית, יש לזכור כי תפיסה טוטלית וחיונית של גברים את אבהותם עשויה להפוך את מיקוד ההתערבות בהורות לחרב פיפיות לקדם תהליכי שינוי, או לחלופין לפגום בכל תהליך שינוי שהוא. המבקשים להתערב באבהותם של גברים אלימים מחויבים להבין כי פעמים רבות פניהם אל קודש הקודשים של מטופליהם. עיונות או ביקורתיות, בייחוד לפני יצירת תשתית של אמון, עלולים להביא להתנגדות של הגבר לכל התערבות עמו. חמישית, מיקוד ההתערבות בהורות לפני שחל שינוי ברמת האלימות ובנכונותו של הגבר להכיר בה ולטפל בה עלול לחזק את הכחשת האלימות. גברים מסוימים עלולים לפרש את מיקוד הטיפול באבהות כהכרה מצד איש המקצוע כי האלימות איננה בעיה מרכזית, ועל כן ניתן לעסוק בתחומים אחרים, חשובים לא פחות. לבסוף, ניסיונו מלמד כי זיהוי תהליך הצמצום האבהי וכמיהתם של האבות לקשר קרוב וחס עם ילדיהם במסגרת התערבות ועיבודו עשויים להיות בעלי ערך רב.

המלצות למחקרים נוספים

המחקרים שבוצעו עד כה על אבהותם של גברים אלימים התמקדו בתיאור ביקורתית של הליקויים באבהותם. מחקרנו ביקש להרחיב את היריעה ולהבין את התהליכים ואת התחושות העומדים בבסיס אבהותם. המחקר נעשה על בסיס הנחות הגישה הנטורליסטית, ואינו מתיימר להכליל את הממצאים על כל אוכלוסיית הגברים האלימים. על כן יש להתייחס לממצאיו כאל בסיס טנטטיבי לחשיבה ולהתערבות בתחום. גישה למרוויינים נוספים, למשל כאלו שאינם מטופלים, תעשיר את התמונה שמצייר המחקר ותרחיב את הידע על קבוצות נוספות באוכלוסיה זו. מחקר נוסף נחוץ גם להעמקת הבנת האבהות של הגבר האלים והשלכותיה עליו ועל משפחתו באמצעות חקירת משתנים, כגון תחושת הסיפוק של האבות מן הקשר שלהם עם ילדיהם ומהותם הורים, תחושת הביטחון שהם חשים במילוי תפקידם כאבות, השפעות ההורות על חייהם, שינויים רגשיים שחלו בהם לאחר הפיכתם לאבות, מידת האינטימיות המאפיינת את יחסיהם עם ילדיהם, סגנון ההתקשרות בין הילדים לבנם, רמת הדחק ההורי שהם חשים ועוד. אתגר נוסף עשוי להימצא בבדיקת היישום של כמה מהתהליכים שתוארו במחקרנו ומדידתם. מעניין היה, למשל, לבחון את עצמתם של תהליכי הצמצום או הכמיהה ולבחון את השפעתם על התפקוד ההורי. לבסוף,

מעניין יהיה ללמוד על אבהותם של הגברים האלימים גם מנקודת המבט של ילדיהם ושל בנות זוגם, ובתוך כך לבחון את הפערים, אם ימצאו, בין נקודות המבט השונות.

מקורות

- יסעור-בורוכוביץ, ד. (2000). עולמם הרגשי של גברים המכים את בנות זוגם, כפי שהוא נבנה דרך סיפור חייהם. עבודת גמר לקבלת התואר דוקטור לפילוסופיה. בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.
- פרל, ג. (2003). חוויית ההורות של גברים אלימים כלפי בנות זוגם. עבודת גמר לקבלת התואר מוסמך. בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת ת"א.
- פרל, ג. ופלד, ע. (2002). קבוצה לחיזוק התפקוד ההורי של גברים אלימים כלפי בנות זוגם: מדריך התערבות. תל אביב: אשלים, משרד העבודה והרווחה, ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל באוניברסיטת ת"א.
- פרל, ג. ופלד, ע. (בדפוס). אבהות ואלימות: מדריך להתערבות קבוצתית עם גברים אלימים כלפי בת זוגם. ירושלים: אשלים.
- Adams, D. (1988). Treatment models of men who batter: A pro-feminist analysis. In K.Yllo & M. Bograd (Eds.), *Feminist perspectives on wife abuse*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ayoub, C., Grace, P., Paradise, J., & Newberger, E. (1991). Alleging psychological impairment of the accuser to defend oneself against a child abuse allegation: A manifestation of wife battering and false accusation. In M. Robin (Ed.), *Assessing child maltreatment reports: The problem of false allegations* (pp.191–207). New York: Haworth Press.
- Bancroft, L., & Silverman, J.G. (2002). *The batterer as parent*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Daly, K. (1993). Reshaping fatherhood: Finding the models. *Journal of Family Issues*, 14, 510–530.
- Denzin, N.K. (1984). Towards a phenomenology of domestic family violence. *American Journal of Sociology*, 90, 485–511.
- Denzin, N.K. (1989). *Interpretive interactionism*. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, N.K., & Lincoln, Y.S. (Eds.) (1994). *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Doherty, W.J., Kouneski, E.F., & Erickson, M.F. (1996). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and The Family*, 60, 277–292.
- Dollahite, D.C., Hawkins, A.J., & Brotherson, S.E. (1997). Fatherwork: A conceptual ethic of fathering as generative work. In D.C. Dollahite & A.J. Hawkins (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 17–35). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dutton, D.G., & Browning, J.J. (1988). Concern for power, fear of intimacy, and aversive

- stimuli for wife assault. In G.T. Hotaling, D. Finkelhor, J.T. Kirkpatrick & M.A. Straus (Eds.), *Family abuse and its consequences* (pp. 163–175). Newbury Park, CA: Sage.
- Edleson, J.L. (1999). The overlap between child maltreatment and women battering. *Violence Against Women*, 5, 134–154.
- Fall, K.A., Howard, S., & Ford, J.E. (1999). *Alternatives to domestic violence: A homework manual for battering intervention groups*. Philadelphia, PA: Accelerated Development.
- Fox, G.L., & Bruce, C. (1999). The anticipation of single parenthood: A profile of men's concerns. *Journal of Family Issues*, 20, 485–506.
- Geffner, R., & Pagelow, M. (1990). Mediation and child custody issues in abusive relationships. *Social Sciences and Law*, 8, 151–159.
- Gerson, K. (1997). An institutional perspective on generative fathering: Creating social supports for parenting equality. In A.J. Hawkins & D.C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 36–51). Thousand Oaks, CA: Sage
- Haddix, A. (1996). Unseen victims: Acknowledging the effects of domestic violence on children through statutory termination of parental rights. *California Law Review*, 84, 757–815.
- Hague, G. (1993). *Domestic violence: Action for change*. Cheltenham, England: New Clarion Press.
- Hansen, M., & Harway, M. (Eds.) (1993). *Battering and family therapy: A feminist perspective*. Newbury Park, CA: Sage.
- Harne, L., & Radford, J. (1994). Reinstating patriarchy: The politics of the family and the new legislation. In A. Mullender & R. Morley (Eds.), *Children living with domestic violence: Putting men's abuse of women on the child care agenda* (pp. 68–85). London: Whiting & Birch.
- Hawkins, A.J., & Dollahite, D.C. (1997). Beyond the role-inadequacy perspective of fathering. In A.J. Hawkins & D.C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 3–16). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hester, M., Humphries, J., Pearson, C., Qaiser, K., Radford, L., & Woodfield, K. S. (1994). Domestic violence and child contact. In A. Mullender & R. Morley (Eds.), *Children living with domestic violence: Putting men's abuse of women on the child care agenda* (pp. 102–121). London: Whiting & Birch.
- Holden, G.W., Stein, D.J., Ritchie, K.L., Harris, S.D., & Jouriles, E.N. (1998). Parenting behaviors and beliefs of battered women. In G.W. Holden, R. Geffner, & E.N. Jouriles (Eds.), *Children exposed to marital violence: Theory, research and applied issues*. Washington D.C.: American Psychological Association.
- Holden, G.W. & Ritchie, K.L. (1991) Linking extreme marital discord, child rearing, and child behavior problems: Evidence from battered women. *Child Development*, 62, 311–327.
- Holtzworth-Munroe, A., & Stuart, G.L. (1994). Typologies of male batterers: Three subtypes and the differences among them. *Psychological Bulletin*, 116, 476–497.
- Hooper, C.A. (1994). Do families need fathers? The impact of divorce on children. In A. Mullender & R. Morley (Eds.), *Children living with domestic violence: Putting*

- men's abuse of women on the child care agenda* (pp. 86–101). London: Whiting & Birch.
- Johnson, M.P., & Ferraro, K.J. (2000). Research on domestic violence in the 1990s: Making distinctions. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 948–963.
- Kelly, L., Burton, S., & Regan, L. (1994). Researching women's lives or studying woman's oppression? Reflections on what constitutes feminist research. In M. Maynard & J. Purvis (Eds.), *Researching women's lives from a feminist perspective* (pp. 27–48). London: Taylor & Francis.
- Lamb, M.E. (1986). The changing role of fathers. In M.E. Lamb (Ed.), *The fathers role: Applied perspectives* (pp. 3–25). New York: Wiley.
- Lamb, M.E. (2000). The history of research on father involvement: An overview. In H.E. Peters, G.W. Peterson, S.K. Steinmetz, & R.D. Day (Eds.), *Fatherhood: Research, interventions and policies* (pp. 23–42). New York: Haworth.
- Lamb, M.E., Pleck, J., Charnov, E.L., & Levine, J.A. (1985). Paternal behavior in humans. *American Zoologist*, 25, 883–894.
- LaViolette, A.D., Burnett, O.W., & Miller, C.L. (1994). *A classification of wife abusers on the Bem sex-role inventory*. Presented at the Second Annual Conference on Research and Domestic Violence, Durham, NH.
- Levendosky, A.A., & Graham-Bermann, S.A. (1998). The moderating effects of parenting stress on children's adjustment in woman abusing families. *Journal of Interpersonal Violence*, 13, 383–397.
- Lewis, C., & O'Brien, M. (1987). Constraints on fathers: Research, theory and clinical practice. In C. Lewis & M. O'Brien (Eds.), *Reassessing fatherhood: New observations on fathers and the modern family* (pp. 219). London: Sage.
- Lincoln, Y.S., & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lupton, D., & Barclay, L. (1997). *Constructing fatherhood: Discourses and experiences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Margolin, G. (1998). Effects of domestic violence on children. In P.K. Trickett & C.J. Schellenback, (Eds.), *Violence against children in the family and in the community* (pp. 57–101). Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R.D., & Lamb, M.E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1173–1191.
- Marsiglio, W., & Chohan, M. (2000). Contextualizing father involvement and paternal influence: Sociological and qualitative themes. In H.E. Peters, G.W. Peterson, S.K. Steinmetz, & R.D. Day (Eds.), *Fatherhood: Research, interventions and policies*. (pp.75–95). New York: Haworth.
- Mathews, D.J. (1995). Parenting groups for men who batter. In E. Peled, P.G. Jaffe, & J.L. Edleson (Eds.), *Ending the cycle of violence: Community responses to children of battered women* (pp. 106–120). Newbury Park, CA: Sage.
- McCloskey, L.A., & Figuerdo, A.J. (1995). The effects of systemic family violence on children's mental health. *Child Development*, 66, 1239–1261.
- McGee, C. (1997). Children's experiences of domestic violence. *Child and Family Social Work*, 2, 13–23.
- Minton, C., & Paseley, K. (1996). Fathers' parenting role identity and father involvement: A

- comparison of nondivorced and divorced, nonresident fathers. *Journal of Family Issues*, 17, 26–45.
- Morley, R., & Mullender, A. (1994). Domestic violence and children: What do we know from research? In A. Mullender & R. Morley (Eds.), *Children living with domestic violence: Putting men's abuse of women on the child care agenda* (pp. 24–42). London: Whiting & Birch.
- Mustakas, C. (1984). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Palm, G.F. (1997). Promoting generative fathering through parent and family education. In A.J. Hawkins & D.C. Dollahite (Eds.), *Generative fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 167–182). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M.Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage.
- Peled, E. (2000). Supporting the parenting of battering men: Issues and dilemmas. *British Journal of Social Work*, 30, 25–36.
- Peled, E., & Davis, D. (1995). *Groupwork with children of battered women: A practitioners' manual*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Peled, E., & Edleson, J.L. (1998). Predicting children's domestic violence service participation and completion. *Research On Social Work Practice*, 8, 698–712.
- Peled, E., & Edleson, J.L. (1999). Barriers to children's use of domestic violence counseling: A qualitative study. *Families In Society*, 80, 578–586.
- Peled, E., & Leichtentritt, R. (2002). The ethics of qualitative social work research? *Qualitative Social Work: Research and Practice*, 1, 145–170.
- Pence, E., Hardesty, L., Steil, K., Soderberg, J., & Ottman L. (1991). *What about the kids? Community intervention in domestic assault cases — A focus on children*. Duluth, MN: The Duluth Domestic Abuse Intervention Project.
- Reinhartz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.
- Saunders, D.G. (1994). Child custody decisions in families experiencing women abuse. *Social Work*, 39, 51–59.
- Silverstein, L.B. (1996). Fathering is a feminist issue. *Psychology of Women Quarterly*, 20, 3–37.
- Snary, J. (1993). *How fathers care for the next generation: A four-decade study*. London: Howard University Press.
- Sonkin, D.J., Martin, D., & Walker, L.E.A. (1985). *The male batterer: A treatment approach*. New York: Springer.
- Sternberg, K.J., Lamb, M.E., Greenbaum, C., Dawud, S., Cortes, R.M., & Lorey, F. (1994). The effects of domestic violence on children's perceptions of their perpetrating and nonperpetrating parents. *International Journal of Behavioral Development*, 17, 779–795.
- Stordeur, R.A., & Stille, R. (1989). *Ending men's violence against their partners: One road to peace*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tolman, R.M., & Bennet, L.W. (1997). A review of quantitative research on men who batter. *Journal of Interpersonal Violence*, 5, 87–118.

- Trowell, J. (2002). Setting the scene. In J. Trowell & A. Etchegoyen (Eds.), *The importance of fathers: A psychoanalytic re-evaluation* (pp. 3–19). East Sussex, England: Brunner-Routledge.
- Vaselle-Augenstein, R., & Ehrlich, A. (1992). Male batterers: Evidence for psychopathology. In E.C. Viano (Ed.), *Intimate violence: Interdisciplinary perspectives* (pp. 139–154). Washington, D.C.: Hemisphere.
- Vock, J., Elliot, P., & Sprironello, V. (1997). *From child witnesses to pawns: Post-separation tactics of abusive ex-partners*. Paper presented at The Conference on Children Exposed to Family Violence, London, Ontario.
- Williams, O.J., Boggess, J.L., & Carter, J. (2001). Fatherhood and domestic violence: Exploring the role of men who batter in the lives of their children. In S.A. Graham-Bermann & J.L. Edleson (Eds.), *Domestic violence in the lives of children: The future of research, intervention and social policy*. Washington, D.C.: American Psychological Association.